

Kovalovszki Júlia

A PÁLOS REMETÉK SZENT KERESZT-KOLOSTORA (MÉRI ISTVÁN ÁSATÁSA KLASTROMPUSZTÁN)

A Pilis hegység délnyugati oldalán, Kesztölc falu határában, meredek mészkősziklák alatt fekszik Klastrompuszta. A legújabb időkig jóformán csak a neve utalt arra, hogy itt valaha kolostor állott. Az egykori épületeknek nem maradt látható nyoma és látszólag az írott források sem emlékeztek meg a hely történetéről.

A Pilisben és környékén egykor létező kolostorok középkori története elsősorban az írott források adatai (GYÖRFFY 1956, 280–285), újabban a régészeti kutatások eredményei (GEREVICH 1983; 1984; KOZÁK-LÁZÁR 1986–1961) alapján egyre tisztábban bontakozik ki. A klastrompusztai kolostor története azonban – mivel adatok híján elkerülte a kutatók érdeklődését – homályban maradt.

A 16. században Buda és Esztergom között a többször is végigsöprő hadjáratok útvonalába eső települések csaknem teljesen elnéptelenedtek. A török hódoltság másfél évszázada alatt az elhagyott, rommá vált pilisi kolostorok is feledésbe merültek. A felszabadító hadjáratok után az újonnan települő – nagyrészt idegen nemzetiségű – lakosság nem ismerte a helyi hagyományokat és megsemmisültek vagy ismeretlen helyen lappangtak azok az okiratok is, amelyek tanúskodhattak volna egy-egy kolostor múltjáról. Az újjászerveződő szerzetesrendek tagjai nem mindig tudták azonosítani egykori kolostoraikat és igazolni tulajdonjogukat egy-egy rombadólt renkházhoz. Így történhetett, hogy az újjászerveződő és Pesten megtelepült pálosok – megelőzve a valódi tulajdonosokat – birtokba vették a Pilis hegység ÉK-i lábánál fekvő nagymúltú cisztercita monostor romjait, mint a pálos rend Szent Kereszt-kolostorának maradványait (DAP II. 400).

A pálosok számára nagyon fontos volt az ősi Szent Kereszt-kolostor birtoklása, mivel a rend megalakulásától a budai Szent Lőrinc-kolostor felépítéséig, vagyis a 14. század elejéig, ez volt a rend főkolostora, itt tartották a nagykáptalanokat és itt volt eltemetve az alapító, Boldog Özséb is. Magukat a szerzeteseket is „heremitae Sanctae Crucis” néven ismerték. Ez az oka, hogy a sajátjuknak tekintett pilisi romok közelében a pálosok 1757-ben kápolnát, majd ugyanide templomot építettek és az újonnan benépesedő falunak a Szentkereszt nevet adták (PEST m. I. 1958,

652). A valóságot azonban valószínűleg sejtették. Erre utal pl. egy 1752-ben készült térképvázlat, amely a romokat „Rudera Ecclesiae Abbatonis de Pilis” felirattal jelöli (OL Bírósági osztály Proc. Tab.–4.–N° 77. 1752. év 101. lap), egy 1766-ban készült térkép pedig a cisztercita monostor romjaiként nevezi meg (PEST m. I. 1958, 652). Több mint egy évszázad múlva Békefi Remig minden kétséget kizárható módon bebizonyította a romok cisztercita eredetét (BÉKEFI 1891, 118–124), amelyet az elmúlt évtizedek ásatásai csak megerősítettek (GEREVICH 1984).

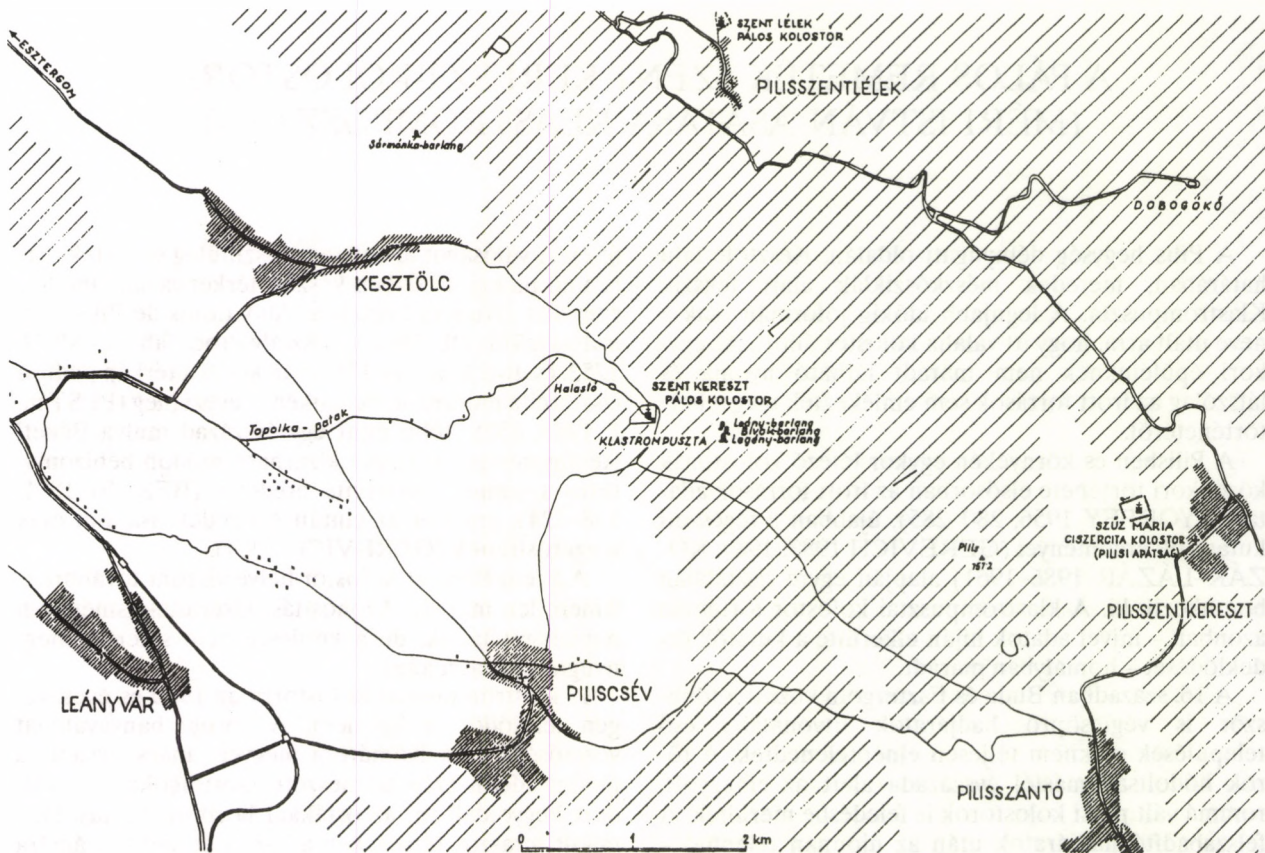
A Szent Kereszt-kolostor helye viszont továbbra is ismeretlen maradt. Azonosítási kísérletek ismételten napvilágot láttak, de a kérdésre nem sikerült megnyugtató választ adni.

A klastrompusztai kolostorra az 1950-es évek végén terelődött a figyelem. A dorogi bányavállalat vezetősége és a Komárom megyei tanács ugyanis a megragadóan szép természeti adottságokkal megáldott hegyoldalban, az ősfákkal borított, tisztásokkal tagolt teraszos térségeken a bánya dolgozói számára üdülőkörzet kialakítását tervezte. E nagyszabású munkába beletartozott a földben rejtőző kolostor maradványainak felkutatása és esetleges bemutatása is.¹

Az ásatás vezetésére felkért Méri Istvánnak tehát kettős feladatot kellett megoldania: 1. tisztázni a kolostorral kapcsolatos történeti valóságot, 2. megkeresni és feltárni a kolostor maradványait.

A kolostor történetének látszólagos rejtélyét nem a régészeti feltárás, hanem az írott történeti forrásoknak az ásatásokkal egyidejűleg végzett elemzése oldotta meg. Méri István a vizsgálatok alapján arra az eredményre jutott, hogy a klastrompusztai kolostor az egyetlen magyar alapítású szerzetesrendnek, a pálos remetéknek a Szent Kereszt tiszteletére emelt első kolostorával azonos.² Ezt a felismerést az ásatás minden vonatkozásában igazolta.

A Szent Kereszt-kolostorra vonatkozó történeti források ismertetését a leghitelesebb tanúnak, Gyöngyösi Gergelynek, a budai Szent Lőrinc-kolostor és egyben a pálos rend főnökének (generális) munkájával kell kezdenünk. Gyöngyösi a rend birtokában levő hiteles okmányok, élő ismeretek és az akkor még eleven hagyomány alapján 1520 körül megírta a rend történetét (VITAE FRATRUM). A kéziratban meg-

1. kép A Szent Kereszt pálos kolostor helye a Pilis hegységben.
 Abb.1. Die Stätte des einstigen Paulinerklosters zum Heiligen Kreuz im Pilis-Gebirge

maradt munkából tudjuk, hogy az előkelő esztergomi családból származó Őzséb, aki már korábban is kedvelte a Pilis erdeiben meghúzódó remetéket, az 1241–42. évi mongol pusztítás után – kanonokit tisztségéről lemondva – maga is a Pilisbe vonult „donec pax est restituta” (Cap. 6). Néhány évi remetéskedés után „Eusebius construi fecit monasterium Sanctae Crucis prope Strigonio anno 1250, regis Belae 4-ti 16... coadunatis sibi sex fratribus prope speluncam triplicem, quam ipse alias incoluerat, iuxta aquam vivam in honorem Sanctae Crucis... quoddam monasterium, regularis observantiae sedem futuram inchoavit...” (Cap. 8). Őzséb a haláláig, 1270-ig itt élt,

„...sepultusque apud Sanctam Crucem XX. februarii” (Cap. 13). Utódául tanítványát, Benedeket választották, aki 8 éven át kormányozta a Szent Kereszt-kolostort. IV. Béla kedvelt bizalmasa volt „Ideoque pallatium suum, quod habebat in insula de Pilisio pro venationis regie, cum omnibus pertinentiis eidem donavit, ut ibidem monasterium fieret...” (Cap. 14). Ebből alakult később a pilisszentléleki monostor. Ugyanakkor a szentkereszt-i remeték megkapják a monostoruk mellett levő Üllőkő nevű földet, amelynek birtokában 1278-ban IV. László is megerősítette őket (Cap. 15).

Benedek rendfőnök 1290-ben halt meg, „Humatus

KLASTROMPUSZTA, 1959, 1961.
Ásotási terület vázlatos helyszínrajza

Jelmagyarázat:

I-X, XI, XII, XIII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII.

Az 1959 évben ásott kutatóárokak jelzése
(A templom helyén ásott XI, XII, XV-XIX, XXI
kutatóárokak az 1961 évi ásotás A-L szelvé-
nyeibe olvadtak)

IIIIII

1959-ben kiásott falalapozások részletei
Fel nem tárt falak valószínű iránya

A-L, a-g

Az 1961-ben ásott kutatóárokak és szelvények
1961-ben kiásott későközépkori falak, ala-
pozásokkal

IIIIII

Korábbi falak alapozás-maradványai

IIIIII

Belső építmények jelzése

IIIIII

Ülőpadok helye

Későközépkori } maradványok kiegészítése

Korábbi

Kutatóárokak és szelvények jelzése

o o

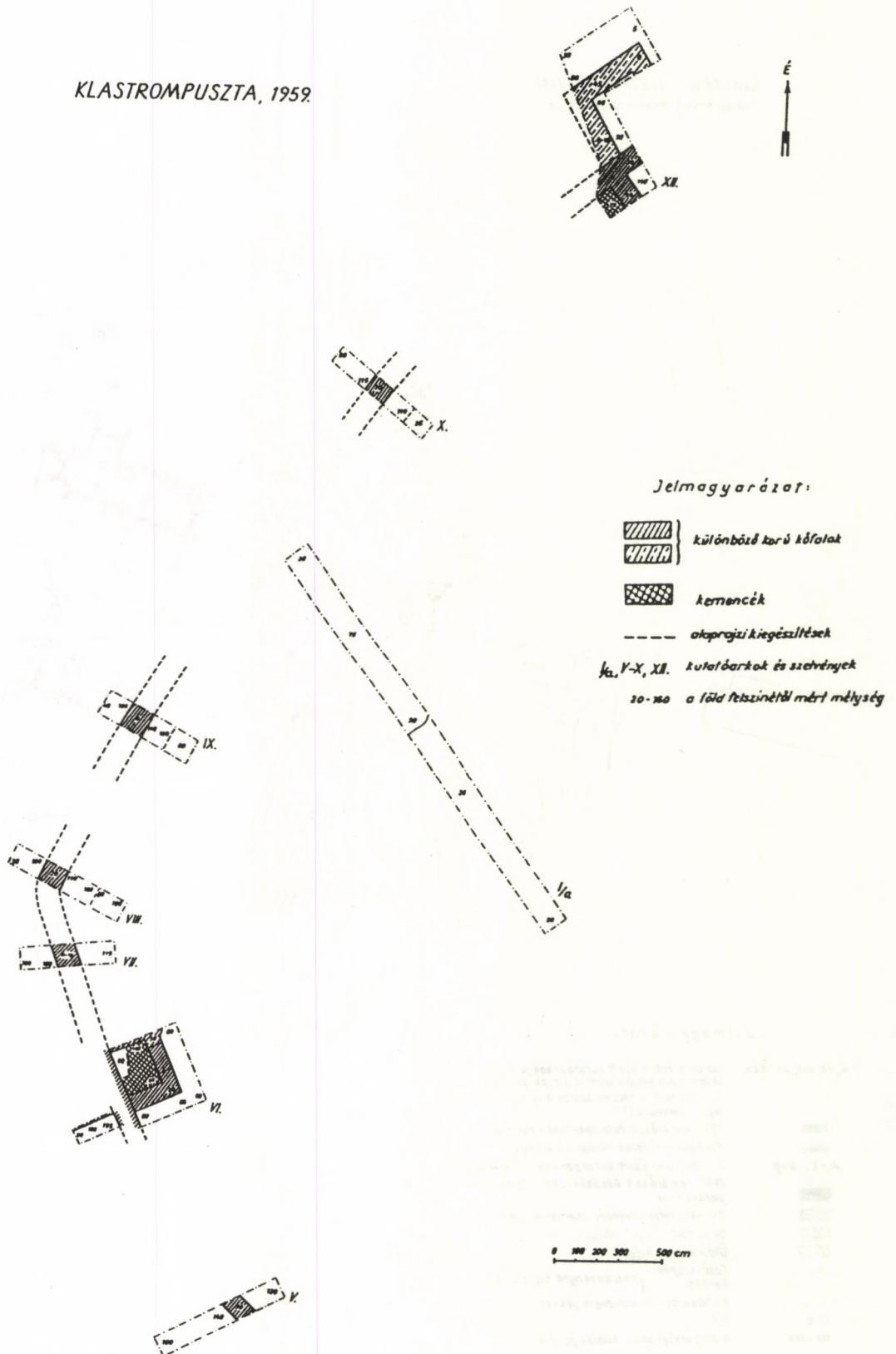
Fák

180-200

A magassági szintvonalak jelzése

2. kép Klostropuszta 1959, 1961. Az ásotás helyszínrajza.
Abb.2. Klostropuszta 1959, 1961. Situationsplan der Ausgrabung

KLASTROMPUSZTA, 1952

3. kép A kolostor kerítőfalának nyugati szakasza a mellé épült műhelyek maradványaival. Alaprajz
 Abb.3. Die westliche Strecke der Einfriedungsmauer des Klosters mit den Resten der an sie stoßenden
 Werkstätten. Grundriß

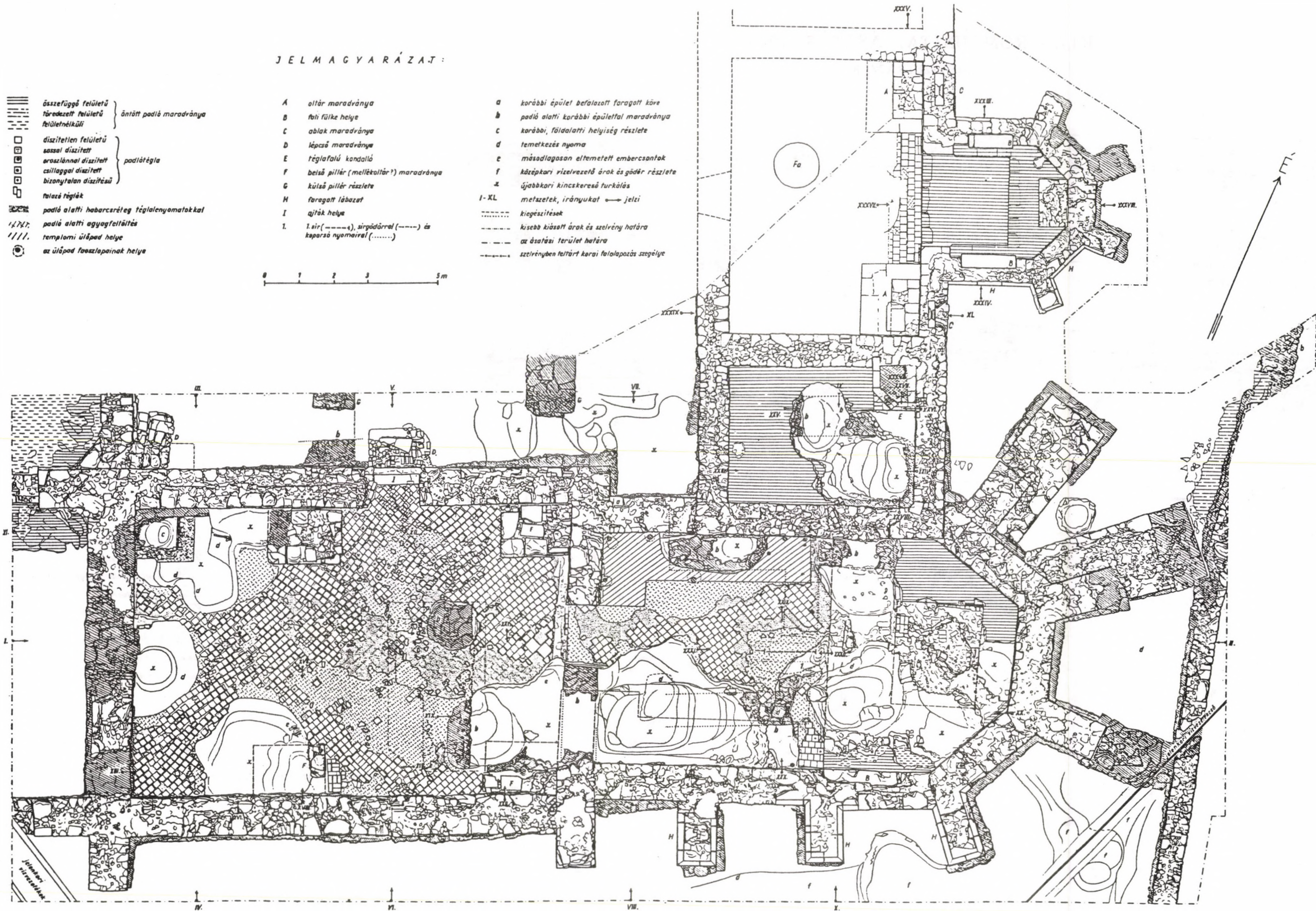
J E L M A G Y A R Á Z A T :

-

-

-
-
-
-

- A oltár maradványa
- B fali fülke helye
- C ablak maradványa
- D lépcső maradványa
- E téglafalú kandalló
- F beíró pillér (mellékoltár?) maradványa
- G külső pillér részlete
- H faragott lábazet
- I ajtók helye
- I. sír (-----) sírgödörrel (-----) és kaporsó nyomokkal (.....)

- a korábbi épület befalazott faragott köve
- b padló alatti korábbi épületfal maradványa
- c korábbi földalatti helyiség részlete
- d temetkezés nyoma
- e másodlagosan elfetett embercsontok
- f középkori vízvezető árok és gödör részlete
- x újabbkori kincskeresők turkálása
- I-XL metszetek, irányukat → jelzi
- kiegészítések
- kisebb kiásott árok és szelvény határa
- az ásatási terület határa
- szelvényben feltárt kerai falalpozás szegélye

0 1 2 3 4 5 m

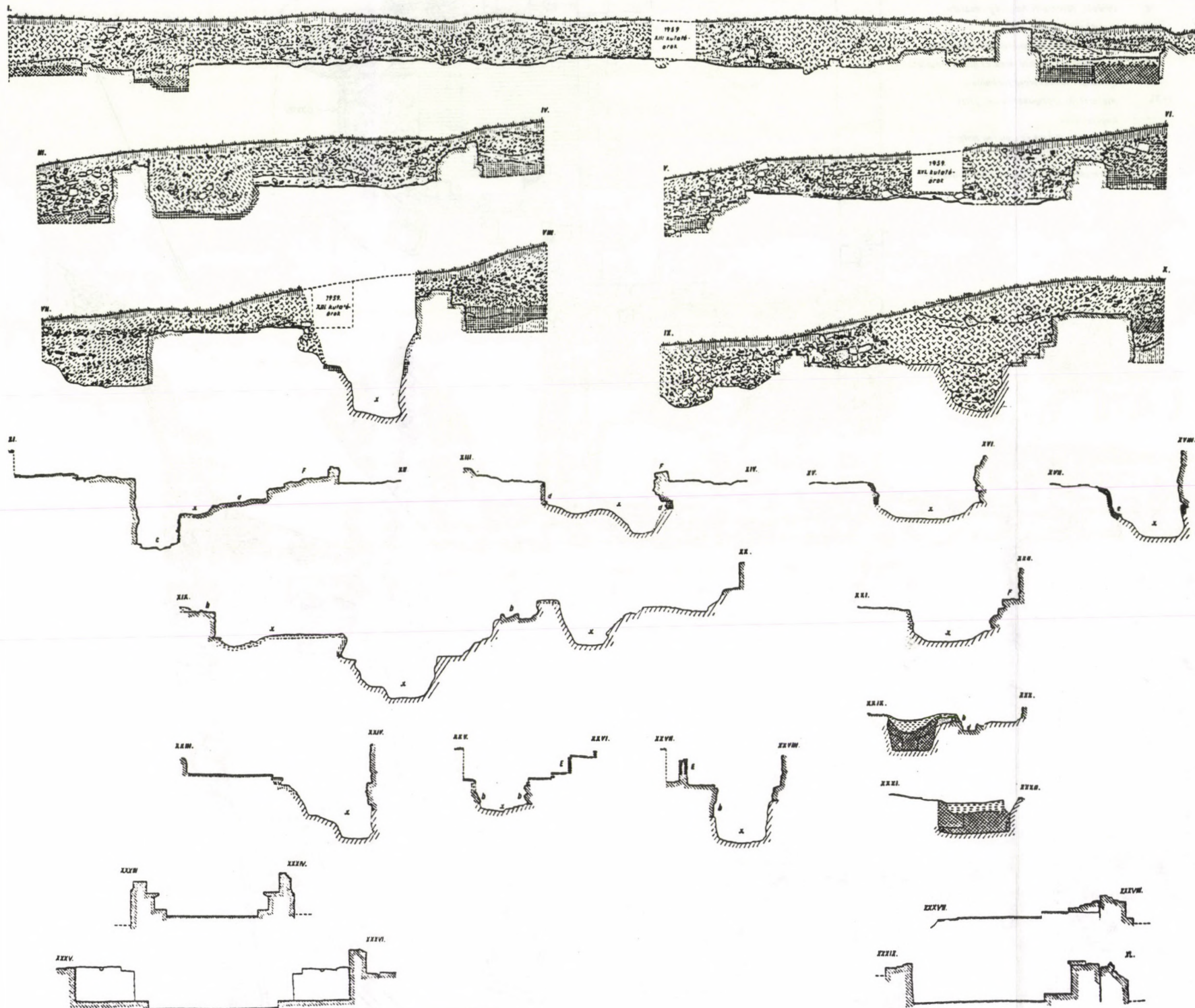

4. kép Klostropuszta 1959, 1961. A Szent Kereszt-kolostor ásatási alaprajza
 Abb.4. Klostropuszta 1959, 1961. Ausgrabungsgrundriß des Klosters zum Heiligen Kreuz

KLASTROMPUSZTAI ÁSATÁS, 1961.

METSZETRAJZOK

0 1 2 3 4m

J E L M A G Y A R Á Z A T

	termőföld		apró kőes, kevert korabeli feltöltés
	kevert termőföld		őskori kulturréteg
	jelenkori szemét		őskori réteg alatti bolygatlanba őltmondó réteg
	különböző jelenkori beásások más és más összetételű kevert földje		bolygatlan föld
			pallóra taposott sárréteg
	omladék		kőfal és falalapozás
	agyag		öntölt padló
	homok		égett réteg
	hamu, faszéndarabok		kövek
	habarcs		tégglők
	tekefe sárréteg		padlóteglők
	vir földje		tetőfedőcserepek

A betűjelzésekre lásd az alaprajz jelmagyarozatát!

5. kép Klastrompuszta 1959, 1961. Ásati metszetrájkok
Abb.5. Klastrompuszta 1959, 1961. Ausgrabungs-Schnittskizzen

in tumulo sui magistri apud Sanctam Crucem (Cap.16). Itt temették el 1300-ban a harmadik rendfőnököt, Istvánt is, aki még szintén Özséb tanítványa volt.

Már Özséb engedélyt kért a pápától, hogy a remeték Szent Ágoston regulája szerint élhessenek. A pápai jóváhagyást azonban – bizonytalan anyagi helyzetük miatt – egyelőre nem kapták meg. 1263-ban Pál veszprémi püspök a pápa hozzájárulásával engedélyezte életrendjüket. Ekkor már 8 kolostoruk volt. 1291-ben Benedek püspök megerősítette elődje intézkedéseit és további 3 kolostort sorolt fel. A 13. század végére magyar és horvát földön már sok rendházuk állott, mégis a Szent Kereszt volt a fő kolostoruk „...Generalia Capitula inibi celebrabantur” (Cap. 11). Méltán nevezték tehát a testvéreket a Szent Kereszt remetéinek.

Nagy változás kezdődött az 1300-ban megválasztott Lőrinc generális vezetése alatt. Ő ugyanis megkezdte Buda közelében a Szent Lőrinc-monostor építését. A királyi kedvezményeket is élvező új rendház néhány év múlva a rend központja lett, itt tartották a nagykáptalanokat is.

1308-ban Gentilis pápai követ végre hivatalosan is engedélyezte, hogy a remeték Szent Ágoston szabályai szerint éljenek. A Szent Kereszt remetéit főként 1381 után kezdik Szent Pálról elnevezni, ekkor ugyanis I. Lajos király Velencében megszerezte Remete Szent Pál ereklyéjét és ezt a budai Szent Lőrinc-kolostorban helyeztette el. A Pilisben meghúzódó anyakolostor elvesztette ugyan vezető szerepét, de természetesen tovább élte szerény életét. Számos rendfőnök és Szent Lőrinci perjel származott innen, de bizonyára szerzetesek is áttelepültek. Feltehető, hogy itt kezdte szerzetesi életét pl. az 1512-16 között említett, nagy tiszteletben álló Kezteleczy János, a Szent Lőrinc-kolostor orgonistája is (Cap. 80).

Magáról az épületről mindössze egy alkalommal emlékezik meg Gyöngyösi Gergely: 1468-72 között „Bonifili” Péter rendfőnöksége idején Ambrus esztergomi prépost gondoskodásából a kolostorhoz folyosót építettek: „ambitus monasterii Sanctae Crucis factus est” (Cap. 59).

A „Vitae Fratrum” beszámol a Szent kereszt házfőnökökről és a monostor birtokairól is, amelyek nagyrészt Kesztlöc, Csév és Csaba határában voltak a Pilis nyugati lábánál.

A kolostor pusztulásáról a pálos krónika név szerint nem emlékezik meg. Az 1526. évi hadjárat szemléletes leírásából azonban világosan kirajzolódik a Szent Kereszt-kolostor sorsa is. „A török szultán Kisboldogasszony ünnepén érkezett meg Budára nagy örömmel, ahol 20 napig tartózkodott. Majd tovább küldte basáit a Duna mindkét partján, akik kirabolták, lerombolták és fölégették a gyönyörű városokat, virágzó falvakat, híres kolostorokat és lakóik egy részét megölték, más részét elhurcolták. A templomokat és kolostorokat nagyobb dühvel pusztították, oltáraikat felforgatták, Krisztus és a szentek szobrai

darabokra törték... A templomok és kolostorok harangjait leszerelték, a Dunába süllyesztették vagy magukkal vitték... Rendünknek számos kolostora pusztult el ebben a vészben. Magyarországon a remete – rend székhelyét és főkolostorát: Szent Lőrincet, a Birodalom gyönyörűségei vigaszt teljesen tönkretették a törökök... Tizenegy kolostor hamvadt el és pusztult el.” (Cap. 83).³

Gyöngyösi Gergely korában mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy a Szent Kereszt-kolostor hol található, éppen ezért a szerző ezzel a kérdéssel nem is foglalkozik. A hely azonosítása miatt tehát más hiteles források tanúvallomását is segítségül kellett hívni. A környékre vonatkozó okleveles adatok közül a biztos helymeghatározás szempontjából az 1393. évi határjárás leírása a legfontosabb, amelyet az esztergomi káptalan és a szentkereszt-i remeték közötti birtokper alkalmából rögzített a váci káptalan. A nagyjából észak-déli irányú birtokmegosztó határvonal, amely a Pilis hegység Kőrösmál nevű lejtőjétől indul, egy bizonyos helyen átlépi az „...aliam viam de dicta Kestewlch ad Claustrum dicte ecclesie sancte Crucis...”

A részletesen leírt, helynevekkel pontosan azonosítható határban csak egyetlen kolostor található: Klastrompusztán. Az oklevélben említett út tehát Kesztlöcről a Szent Kereszt egyházhoz, a mai Klastrompusztára vezetett. Ha a Gyöngyösi által megőrzött adatokat is csokorba szedjük, még pontosabban körülrajzolódik a klastrom helye: Özséb Esztergom közelében a hármas barlangnál egy élő forrás mellett alapította meg a szerzetesi közösséget. Esztergom közelségét nem kell különösebben bizonyítani. A „hármás barlang” – mai nevén Legény-, Leány- és Bivak-barlang – a romoktól K-re, Klastrompuszta fölé, tőle néhány száz méternyire helyezkedik el, mindháromban a középkori használat bizonyítható nyomaival (MRT 5. 300–303). A romok mellett D-re, alig 30 m-nyire bővizű forrás fakad, amelynek vize egykor átfolyt a kolostor bekerített udvarán és a völgy kissé mélyebb részében elrekesztve halastóvá szélesedik. (MÉRI 9).

Mindezeket kiegészíti egy 1570. évi török adóösszeírás, amely szerint Kesztlöc falu határában fekszik a lakatlan *Szen Kereszt* puszta (MRT 5. 236). A határnevet Kesztlöc akkor még létező magyar lakossága őrizte meg, tanúsítva egyúttal azt is, hogy a kolostort a középkorban e néven, nem pedig a feltételezett *Keresztúr* néven ismerték (DAP II. 400; HERVAY 1984, 170).

A kolostor helyének Klastrompusztával való azonosítását erősítik azok a középkori adatok is, amelyekből a pálos remeték Szent Kereszt-kolostorának birtokairól értesülünk (DAP II. 400–402). Valamennyi birtok (szőlő, szántó, stb.) a közvetlen környéken a Pilitől DNY-ra, Kesztlöc, Csév és Csaba határában található.

A kolostor maradványai Kesztlöctől DK felé mintegy 2 km-nyire a Pilis DNY-i oldalában az esztergomi

káptalan egykori majorjának épületei, a gróf Zichy Géza vadászházából átalakított turistaház és az 1950-es években épült bányászpihenő közötti területen vannak (1. kép). E tisztás – amelyen 2–300 éves szilfák díszlenek – K-i, magasabban fekvő részén fakad az említett forrás csoport. A terület a forrásoktól kiindulva É felé, tehát a völgy lejtésének irányában hármasszerű teraszt mutat. A teraszokat láthatólag mesterségesen alakították ki. Méri István 1959-ben itt kezdte meg a régészeti kutatásokat.⁴

Elsőként a kerítőfal részleteit tárta fel.⁵ A kőfallal körülzárt, mintegy 80 x 80 m-es szabálytalan alakú terület középső teraszán talált rá a templom falaira (MÉRI 13–16, és térképmelléklet), amelyeknek teljes feltárását – a rendház részletével együtt – 1961-ben végezte el (2. kép).

A templom egyhajós, szentélye a nyolcszög három oldalával záródik.⁶ A szentélyt a sarkokon és a D-i oldalon támpillérek erősítik. Kereszt alakban épített támpillérek vannak a hajó Ny-i sarkain is. A belső térbe hosszan benyúló diadalív csaknem fele-fele arányban osztja meg a templomot, tehát a szentély a hajóhoz viszonyítva hosszúnak számít. Ez az alaprajzi elrendezés is világosan igazolja, hogy szerzetesi templomról van szó. Érdekes sajátossága a templomnak, hogy a hajó és a szentély tengelye kissé eltér egymástól (ennek valószínű magyarázatára később visszatérek). Torony maradványai nem kerültek elő sem a Ny-i homlokzatnál, sem a szentély környezetében.

A templom alapozását igen jó minőségű meszes habarcsba rakott szabálytalan alakú mészkő darabokból építették, a felmenő falakban mészkövet és homokkövet keverve használtak. Egyes építészeti részleteket, ill. a díszítményeket homokkőből faragták ki.

A templom alaprajza egységes, egyidejű építkezésről tanúskodik, de megállapítható, hogy bizonyos részleteit többször is átalakították, átépítették, javították. Az alaprajzon első látásra legfeltűnőbb módosítás a szentély három K-i támpilléreinek a megerősítése. Az eredetileg kecses, karcsú támpilléreknek hatalmas tömbökké való átépítésére nyilvánvalóan azért volt szükség, mert a szentély fala – valószínűleg nem sokkal az építkezés befejezése után – É felé megdőlt. Erről tanúskodik a szentély K-i falának alsó szakaszán megfigyelt repedés is. A támpillérek megvastagításának és a szentély végénél húzódó kerítésfal építésének egymásutániságát jelzi, hogy az egyik támpillér erősítése belenyúlik a kerítésfalba, amelyet ehhez építettek hozzá (6. kép 1, 4; 7. kép 1–2).

A szentélynek az É-i, a sekrestyével közös fala korábban épült, mint a templomszentély többi fala, azoknál vékonyabb is.⁷ A szentély hozzáépített falától a sekrestye ide eső fala mindkét végén határozottan el is válik. A kettő építése között azonban nem lehetett nagy időbeli különbség. A két épületszakasznak nemcsak az építésmódja egyezik, de részletformái is azonosak. A kolostor épülettömbjébe illeszkedő káptalanterem szentélyének ugyanis éppen olyan kiképzésű (de kisebb méretű) lábazati szegélye van,

mint a templom szentélyének. Mindkét szentélyben az oltár körüli padlózat, ülőfülke stb. kiképzése is azonos.

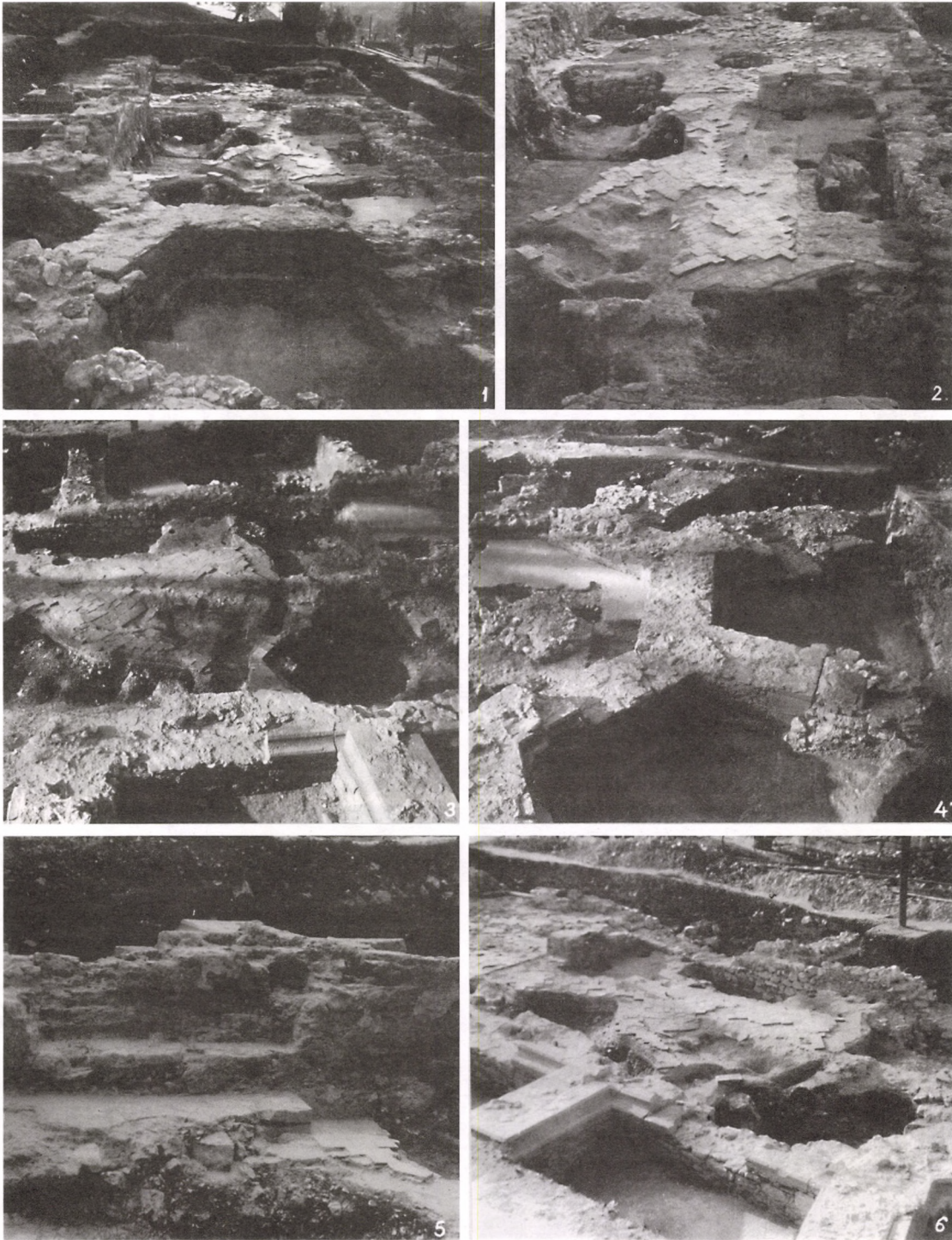
A templomszentély falának és a támpilléreknek a külső oldalán hosszú összefüggő szakaszokon eredeti helyzetükben megmaradtak a szépen faragott lábazati szegélykövek (6. kép 3, 6; 8. kép 1–2, 4; 11. kép 3). A templomhajó falainak köveit a lábazat szintjénél mélyebben elbontották, tehát nem állapítható meg biztosan, hogy a lábazat itt is megvolt-e. A legmagasabbra nyúló É-i fal Ny-i szakaszának külső oldala a lábazat szintjében hosszában lépcsőzetes alakzatot mutat. A lépcsőzet alacsonyabb szintjét lapos tetőfedő cseréptöredékekkel egyenlítették ki: ez a vízszintes felület mintha az elbontott lábazat faragott köveinek a helyét őrizte volna meg, itt tehát valószínű, hogy volt faragott lábazati szegély. Ezt a megfigyelést erősíti az is, hogy éppen e hely közelében, a templom ÉNy-i sarkánál a kerengőfolyosóból fölvezető késői lépcső fokait másodlagosan felhasznált lábazati kövekből építették meg (8. kép 3). Több ilyen kőfaragvány töredéke került elő a Ny-i fal mentén levő mély beleturkálások gödreiből is. Valószínű tehát, hogy az egész templom egységesen ilyen kövekkel volt szegélyezve.

A templomhoz É felől csatlakozó sekrestye és a mellette levő káptalanterem falának nem volt lábazati kiképzése (7. kép 2, 4), azonban az utóbbiból K felé kinyúló kis sokszög záródású szentély falát és támpilléreit – mint említettem – faragott lábazat szegélyezi (7. kép 4, 6; 11. kép 4).

A két szentély támpilléreinek valószínűleg lépcsősen elkeskenyedő tetejét faragott csepegőkővek zárták le (11. kép 1–2).⁸

A teraszos építkezés következtében a felmenő falak helyenként jelentős magasságig megmaradtak. A templomszentély szintjénél legalább három lépcsőépület pusztulása után a „kőbányászok” az eredeti kapuzat helyén jártak be szekérral a romok közé. Mindenesetre a templom törmelékéből különböző helyekről előkerültek díszesen faragott gótikus kapubéllet kövek is (12. kép 1–3).

Határozottan nem dönthettük el, hogy a templomnak hol és milyen ablakai voltak. A több helyről előkerült különböző méretű és kiképzésű ablakkeret darabok, ablakosztó sudarak (8. kép 4), mérmű töredékek világosan jelzik, hogy a templom szentélyében a támpillérek között bizonyára mindenütt volt ablak, a hajó D-i falát is legalább kettő törte át. A csúcsíves keretbe foglalt díszes kőrácokból egyetlen, viszonylag egyszerű darabot sikerült rekonstruálni (13. kép 7). Ennek legközelebbi párhuzamát Visegrádon az Anjou-kori építkezések faragott kőanyagában találhatjuk meg (MAROSI 1987, II. 146. 411. kép; LAHU 2. 1990, 139, 151). A mérműves ablakrács szélessége 75 cm, magassága is kb. ugyanennyi. A hozzá tartozó osztósudár leghosszabb ép példánya egy méter. Az ablak természetesen ennél magasabb is lehetett. A karcsú csúcsíves ablakok mellett más alakú ablakok

6. kép 1: A templom feltárt maradványai K felől; 2: A templom szentélyének téglapadlója, jobb oldalt a stallum helyével és a padlószint alatti korábbi falmaradványokkal K felől; 3: A szentély, háttérben a sekrestyével D felől; 4: A szentély K-i szakasza, kívül a megerősített támpillérek, belül a terrazzópadló részlete és az oltáralapozás D felől; 5: A szentély D-i oldala az ülőfülkével, a terrazzópadló és a téglapadló közötti lépcsővel; 6: A szentély DK felől

Abb.6. 1: Die freigelegten Reste der Kirche vom Osten her; 2: Der Ziegelfußboden des Kirchenchors, auf der rechten Seite der Platz des einstigen Chorgestühls und frühere Mauerreste unterhalb des Fußbodenniveaus vom Osten her; 3: Der Chor, im Hintergrund die Sakristei vom Süden her; 4: Der Ostteil des Chors, außen die verstärkten Stützpfiler, innen ein Detail des Terrazzo-Fußbodens, und die Altargrundmauer vom Süden her; 5: Südseite des Chors mit der Sitznische, Stufe zwischen dem Terrazzo-Fußboden und dem Ziegelfußboden; 6: Der Chor vom Südosten her

7. kép 1: A templom maradványai ásítás közben a tanúfalakkal K felől; 2: A templom és a kolostor falmaradványai K felől; 3: A káptalanterem szentélye ÉK felől; 4: A káptalanterem ablaka és szentélyfala K felől; 5: A káptalanterem szentélye az oltárral ill. az öntött padlóval Ny felől; 6: Ugyanaz D felől

Abb.7. 1: Die Reste der Kirche während der Ausgrabungsarbeiten mit den Zeugenwänden vom Osten her; 2: Die Mauerreste der Kirche und des Klosters vom Osten her; 3: Der Chor des Kapitelsaales vom NO her; 4: Fenster des Kapitelsaales und Chormauer vom O her; 5: Chor des Kapitelsaales mit dem Altar bzw. mit dem gegossenen Fußboden vom W her; 6: Dasselbe vom S her

8. kép 1: A templomszentély D-i oldala a támpillérekkel; 2: Ugyanaz, a pillérek mellett lezuhant tetőcserepekkel; 3: A kerengőfolyosóból a templomhajó ÉNy-i sarkához vezető lépcső, másodlagosan beépített lábazati kövekkel; 4: A szentély DK-i pillére, mellette lezuhant ablakosztó sudarak; 5: A káptalanterem egyik ablakának könyöklője; 6: Lezuhant boltozati bordák a szentély padlóján

Abb.8. 1: Südseite des Kirchenchors mit den Stützpfeilern; 2: Dasselbe mit neben die Pfeiler herabgestürzten Dachziegel; 3: Aus dem Kreuzgang zur NW-Ecke des Kirchenschiffes führende Treppe mit sekundär eingebauten Sockelsteinen; 4: Der südöstliche Pfeiler des Chors, daneben herabgestürzte Fenstersprossen; 5: Fensterlehne des Kapitelsaales, 6: Herabgestürzte Gewölberippen am Fußboden des Chors

9. kép 1: A templomhajó téglapadlója az É-i fal melletti mellékoltár alapozástömbjével; 2: A templomhajó ÉK-i része a diadalív benyúló falával, a sarokban oltár alapozásával; 3: A templomhajó DNy-i sarka; 4: A templomhajó a kerengőfolyosóba vezető ajtónyílással; 5: A templomhajóban feltárt korábbi falalapozás; 6: A kerengőfolyosóba vezető lépcső.
 Abb.9. 1: Ziegelfußboden des Kirchenschiffes mit dem Grundmauerblock des Nebenaltars an der Nordmauer; 2: Der nordöstliche Teil des Kirchenschiffes mit der hereinragenden Mauer des Triumphbogens, in der Ecke Grundmauer eines Altars; 3: Die südwestliche Ecke des Kirchenschiffes; 4: Das Kirchenschiff mit der in den Kreuzgang führenden Türöffnung; 5: Im Kirchenschiff freigelegte frühere Grundmauer; 6: In den Kreuzgang führende Treppe

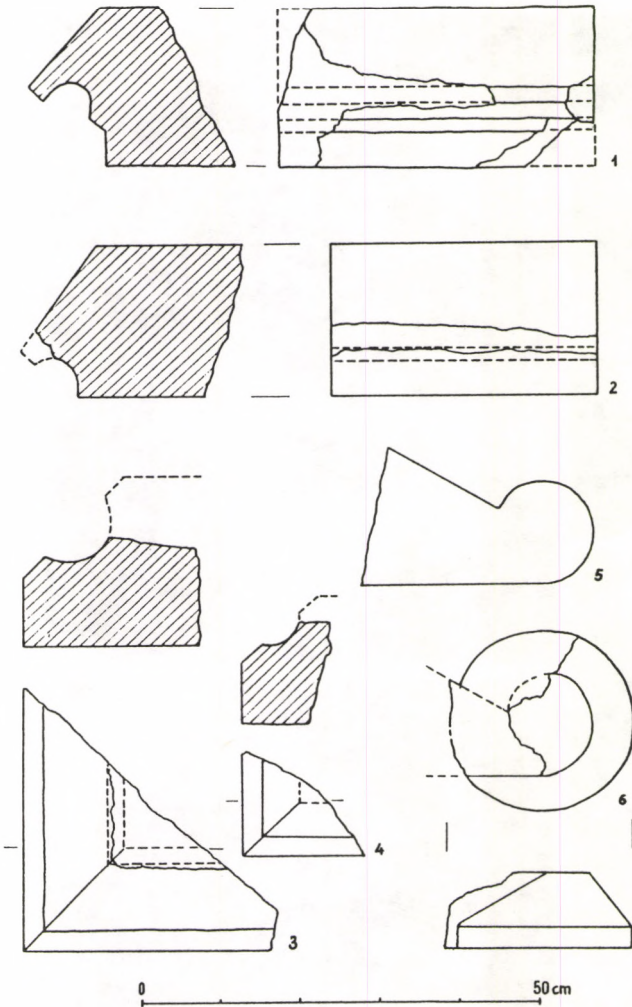
10. kép 1: A templomszentély az É-i stallum helyével, háttérben a sekrestye; 2: A sekrestye ÉK-i része a kandallóval;
 3: A sekrestye terrazzópadoja, alatta a korábbi padló- ill. falmaradványok; 4: A sekrestye téglafalú kandallója
 Abb.10. 1: Der Kirchenchor mit der Stelle des nördlichen Chorgestühls, im Hintergrund die Sakristei;
 2: Der nordöstliche Teil der Sakristei mit dem Kamin;
 3: Der Terrazzo-Fußboden der Sakristei, darunter frühere Fußboden- bzw. Mauerreste;
 4: Der aus Ziegeln gemauerte Kamin der Sakristei

fokkal mélyebb szintű sekrestye DK-i sarkában pl. a boltozati bordákat tartó sarokkonzolt eredeti helyén találtuk meg. A mellette levő, a sekrestyénél csaknem egy méterrel mélyebb szintű káptalanteremnek 150–180 cm magas felmenő falai vannak (5. kép XXXIII–XL. metszet).

A templomban két ajtónyílást figyeltünk meg: az egyik a hajóból az É-i oldal közepe táján a kerengőfolyosóba, a másik a szentély K-i szakaszából a sekrestyébe vezetett. Az előbbinek a befelé szélesedő, kissé asszimmetrikus kávját téglából alakították ki. Kőküszöbe a folyosó felőli falsíkhöz volt közelebb. Innen három lépcsőfok vezetett le a folyosóba. A lép-

csőfokokat utólagosan valószínűleg többször is ja vítgatták, a fokokba téglákat, másodlagosan felhasznált faragott köveket (pl. csigalépcső fokokat) is beépítettek (4. kép D; 9. kép 4, 6). A sekrestyébe vezető ajtónyílás a sekrestye felé szélesedett, kávjának csupán a Ny-i oldalából maradt meg eredeti helyén néhány tégl. A sekrestyében levő lépcsőt egy igen mély újkori turkálással teljes egészében megsemmisítették.

A templom főkapuja valószínűleg a Ny-i homlokzat közepén volt. Ebből sajnos egyetlen darab kő sem maradt meg eredeti helyzetében. A templom Ny-i falának e szakaszát ugyanis a padlószintnél mélyebben elbontották (6. kép 1; 9. kép 4). Lehetséges, hogy az

11. kép 1–2: Vízvető kövek; 3–4: Lábazati szegélykövek; 5–6: Csigalépcső fokok

Abb.11. 1–2: Wasserleitungssteine; 3–4: Sockel-Umrandungssteine; 5–6: Wendeltreppenstufen

darabjai is előkerültek. A káptalanterem hajójának K-i falát a kis szentély két oldalán egy-egy igen keskeny, de finoman tagolt keretű résablak törte át. Mindkettőnek eredeti helyzetében megmaradt a könnyöklőköve (4. kép C; 7. kép 4; 8. kép 5). Lehetséges, hogy ilyen ablakokhoz tartozott az a két kis, fölül szögletesen záródó, de csúcsíves ráccsal díszített faragvány, melynek szintén 14. századi párdarabja a veszprémi székesegyházban lelhető fel (14. kép 1–2; MAROSI 1987, II. 159. 461).

Az ablakokban ólomkeretbe foglalt kerek ill. háromszög alakú üvegszemeket alkalmaztak. Találtunk azonban anyagukban színezett és különböző alakúra kimetszett üveglemezeket, valamint felületükön színesen és mintásan festett ablaküveg darabokat is. Ezeknek az eredeti színét a festékanyag oxidálódása miatt már nem lehetett megállapítani (15. kép). Az utóbbi változatok elsősorban a káptalanterem szenté-

lyéből kerültek elő. Az ásátás során megtalált különböző vaseszközök között valószínűleg az ablakokhoz tartoztak a síma, egyenes, 18–20 cm hosszú vaspálcák, amelyekkel az ólomkeretes üvegtáblákat merevítették (16. kép).

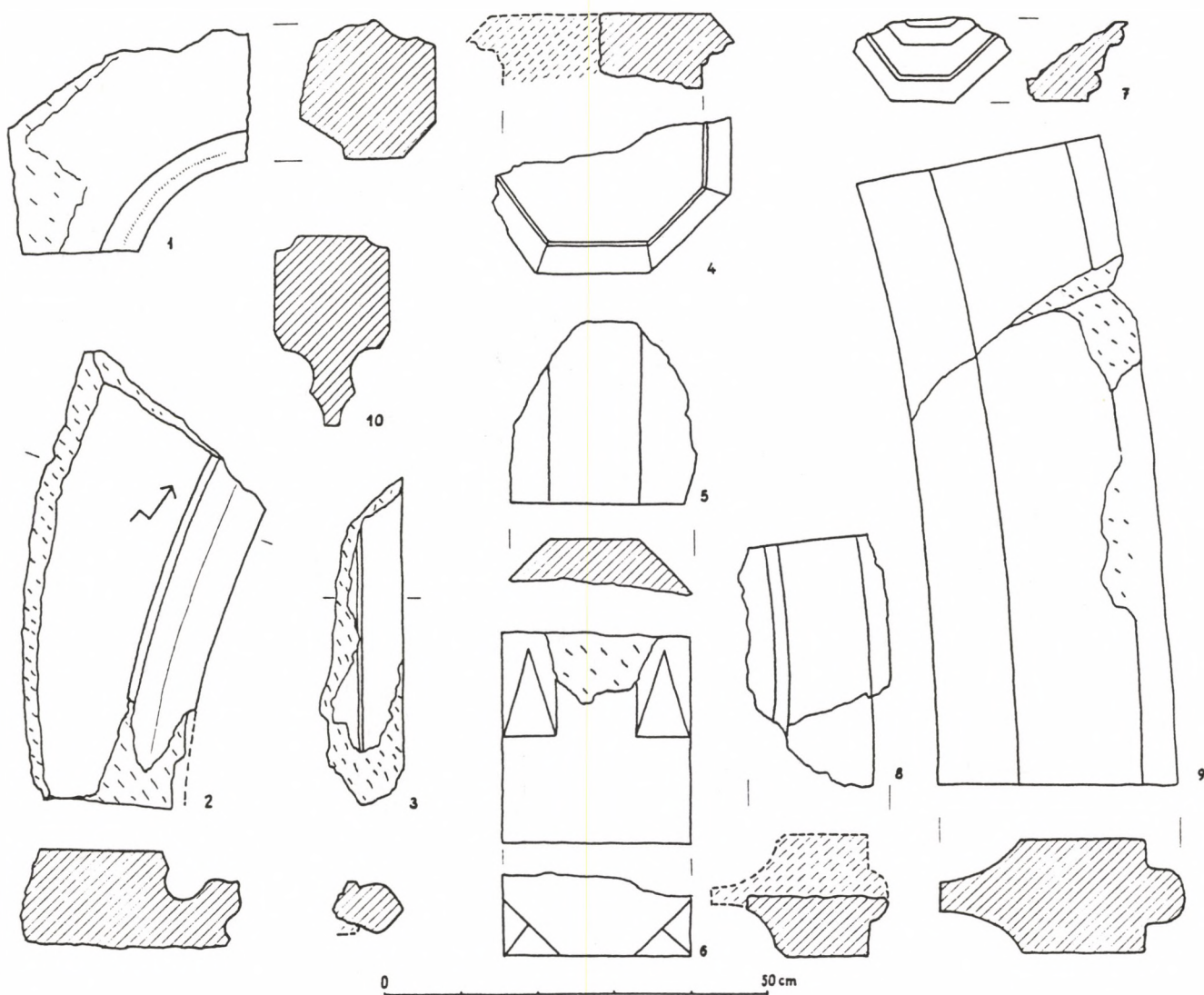
A templom ill. a kolostor helyiségeinek falain – különösen a padlóhoz közeli, alsó szakaszokon – elég sok helyen megmaradt a vakolat. Ez a legtöbb helyen több rétegben fehérre volt meszelve. A fehér felület alatti rétegen itt-ott (pl. a hajó D-i falán) vörös festés nyomait fedeztük fel. A sekrestye kékes-szürke alapszínű vakolatán fehér vonalakkal meghúzott kváderfestés maradt meg (10. kép 2, 4). Több színű (sárga, barna, vörös, szürke) festéssel díszített vakolatdarabokat több helyről gyűjtöttünk (pl. a templom szentélyéből, a hajóból a diadalív környékéről stb.) Közöttük finom vonalvezetésű indaminta ill. geometrikus díszítés részletei is felismerhetők voltak. Élénk zöld, sárga, barna, vörös színű festés nyomai maradtak meg egyes boltozati borda töredékeken is.

A templom és a hozzá csatlakozó helyiségek padlójából elég sok összefüggő részletet sikerült kibontani annak ellenére, hogy a padlót mindenütt nagy méretű kincskereső turkálások törték át. Sorra véve az épület különböző részeit, a következőket állapíthattuk meg:

A templom szentélyében az oltár körül – a szentély Ny-i szakaszához viszonyítva egy lépcsőfokkal magasabb szintű – igen jó minőségű, kőalapozású öntött padló (terrazzó) volt. Gondosan simított felületét vörösre színezték (6. kép 3–5). Ugyanilyen padlója volt a sekrestyének és a kis kápolna szentélyének is (az utóbbi sárgásfehér színű). A sekrestye padlója alatt mintegy 10 cm-rel mélyebben hasonló öntött padló részletére figyeltünk fel, ez azonban egy korábbi épülethez tartozott (tehát nem a sekrestye padlójának megújításáról van szó). A padlót áttörő turkálás gödrének falában világosan látható, hogy a mélyebb szintben megtalált padló a régebbi falalapozás szegélyéhez igazodik (10. kép 3).

A templom szentélyének Ny-i szakaszában, a hajóban és káptalanterem hajójában téglapadlót találtunk. Az igen jó minőségű, finoman iszapolt agyagból égetett, négyzet alakú, kissé kónuszos padlótéglákat⁹ agyag feltöltésen elterfített habarcsrétegbe ágyazva rakták le. A téglasorok a templomhajóban átlós irányúak, a szentély kis szakaszában (a stallum vége és a szentélylépcső között) és a káptalanteremben a téglasorok a falak irányával párhuzamosak, ill. arra merőlegesek.

A hajó és a szentély téglapadlója eredetileg egy szintű volt. A szentélynek a diadalív nyílásánál egy lépcsőfokkal megemelt padlója alatt megtaláltuk a hajóéval egyező szintű korábbi téglapadló habarcságyát a téglák lenyomataival. Ezzel a korábbi padlóval egy időben állították fel a szentély É-i és D-i fala mellett a diadalív benyúló falához is igazodó L-alakú stallumokat. Alattuk nem volt téglapadló, szintjük a korábbi padlóéval egyezett. A szentélyben a második

12. kép 1–3: Ajtó keretkövek; 4–7: Falpillér töredékek; 8–10: Boltozati bordák
 Abb.12. 1–3: Türrahmensteine; 4–7: Wandpfeilerfragmente; 8–10: Gewölberippen

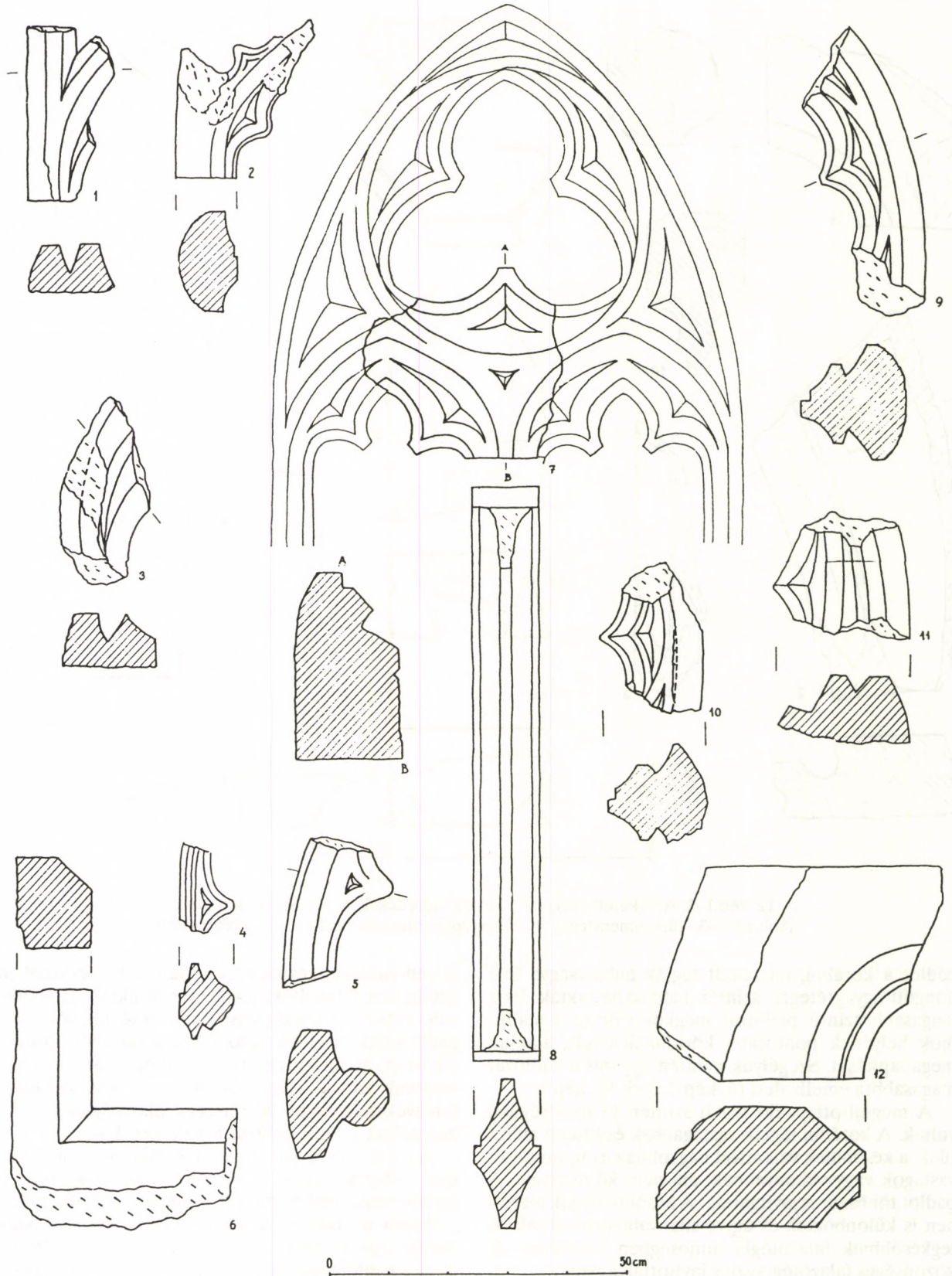
padlót a korábbi, felszedett téglák habarcságya fölé dörgölt agyagrétegre, szintén habarcsba rakták. Ez a magasabb szintű padlózat megkönnyítette a stallumok helyének pontosabb körülhatárolását, alakjuk megállapítását. Szegélyük mentén ugyanis a padlózat magasabbra emelkedett (6. kép 2, 5–6; 10. kép 1).

A megújított padló téglái szintén jó minőségűek voltak. A korábbi téglák vastagabbak és kisebb méretűek, a későbbiek valamivel nagyobbak és ugyanolyan vastagok vagy vékonyabbak, ám nem kónuszosak. A padlót többször is javították. A későbbi téglák méretben is különböztek és egyre silányabbakká váltak. A legkésőbbiek falazótégla minőségben készültek, de közöséges falazótéglával is javították a padlót.

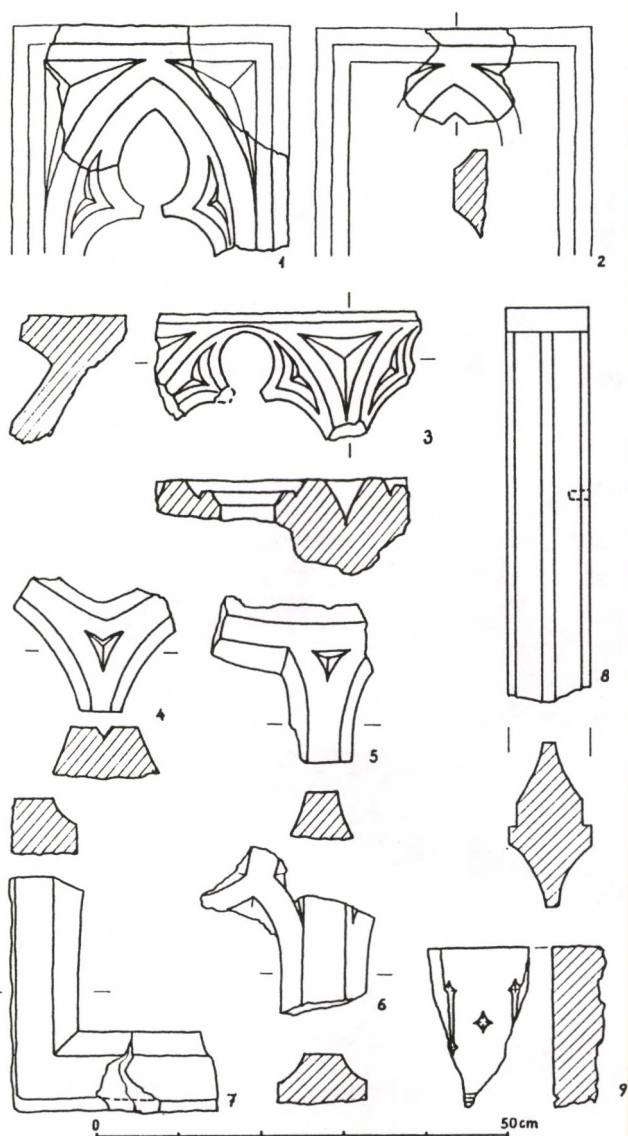
A padló javítását – elsősorban a hajóban – nem a téglák töredezése és kopása tette szükségessé, hanem az a körülmény, hogy a templom belsejébe láthatólag

állandóan temetkeztek s így a padló tégláit helyenként ismételen felszedték, majd újra lerakták. E közben vált elsősorban szükségessé az eltört téglák pótlása. A padló felületének többszöri megbontásából következik, hogy az újra lerakott és részben kicserélt téglák sorainak szabályossága felbomlott, elsősorban azokon a helyeken, ahol pl. közöséges falazótéglákat is felhasználtak a padló foltozására (9. kép 1–4).

A sírok helyén áttört padló tégláit már nem rakták újra habarcsrétegbe. A sírgödörök megbolygatott és lazább szerkezetű földjének süppedése következtében – főként a fakoporsók összeomlása után – a padló szintje egyenetlenné, hullámossá vált. Nyilvánvaló, hogy a padló téglák többszöri átrakása és pótlása bontotta meg azt a feltételezett eredeti rendet is, amely a sima felületű és a díszített téglák között volt. A templomhajó és a szentély téglái között ugyanis – ma már

13. kép 1–12: Ablak keretkövek, mérmű töredékek, ablakosztó sudár
 Abb.13. 1–12: Fensterumrahmungssteine, Maßwerkfragmente, Fenstersprosse

14. kép 1–2: Mérműves ablak töredékei; 3–6: Mérműves díszítmények; 7: Ablakkeret; 8: Ablakosztó sudár;

9: Vörösmárvány sírkő töredéke

Abb.14. 1–2: Fragmente eines Maßwerkfensters;
3–6: Maßwerkverzierungen; 7: Fensterrahmen; 8: Fensters-
prosse; 9: Grabsteinfragment aus rotem Marmor

csak szórványosan és látszólag rendszertelenül elhelyezve – díszített padlótéglákat is találtunk. A díszítményekben négy alapmotívum különböző változataival találkoztunk: kétféle csillagminta, kiterjesztett szárnyú sas és oroszlán képe (17. kép; GEREVICH 1984, 34, 36. kép) díszítette a téglákat.¹⁰ A hajóban a diadalív előtti szakaszon négy egymáshoz csatlakozó különlegesen nagy méretű, sima padlótéglára is rábukkantunk.

A káptalanterem téglapadlójából egyelőre csupán négy sort bontottunk ki. Ezen a szakaszon nem volt

díszített padlótéglá. A helyiség közepe felé mélyülő nagy kincskereső gödör törí át ezt a padlót is, éppen úgy, mint különböző helyeken a templom padlóját. Ennek ellenére azonban valamennyi feltárt helyiség épített berendezésének alaprajzát – nem egyszer felépítményük részleteit is – sikerült tisztázni.

A templom szentélyében világosan kirajzolódott a 250 x 305 cm alapterületű, körüljárható főoltár alapozás tömbje (6. kép 4). A nagyrészt szabálytalan alakú mészkő darabokból készült alapozás szegélyét téglákból építették meg. A kövek között egy másodlagosan felhasznált (vagy talán az építkezéskor eltörött és rendeltetészerűen fel nem használható) boltozati borda töredékére is rábukkantunk. Az is lehetséges, hogy az oltártömb átépítésével kell számolnunk.

A szentély D-i oldalán – a sekrestyébe vezető ajtónyílással szemben – ülőfülke mélyedését figyeltük meg a falban. A kőpad ill. a fülke keretkövei már sajnos nem voltak a helyükön, de a hátfal bevakolt felülete egy kis darabon megmaradt (6. kép 5).

A szentélyben levő két szerzetesi ülőpadról már volt szó. A fából készült 6+2 m hosszú stallumokat – a megtalált gödrök tanúsága szerint – földbe mélyedő oszlopok is rögzítették. A templomot elpusztító tűzvészben ezek éppúgy elhamvadtak, mint maguk a padsorok. A stallumok pernyerétegének a kincskeresők által meg nem bolygatott részében igen apró aranyozott gipszlemez-darabkákat és festett, aranyozott, domború mintákkal is díszített gipszréteg töredékeket (belső oldalukon vászonlenyomattal) találtunk. Valószínű, hogy ezek a stallumok fafaragványairól hullottak le. Ugyanitt számos apró, értékes tárgy – öntött ill. préselt bronz könyvveretek, könyvkapsok, gyertyakoppantó – is előkerült (18. kép). A D-i oldalon levő stallum oltár felőli végénél a téglapadló feletti vékony bolygatatlan omladék rétegben egy agyagból égetett, sárgás fehér színű (eredetileg talán festett) igen finom művű Szent Kristóf-szobrocskát is találtunk¹¹ (19. kép). Ez a szobrocska kicsinyiségében is magán viseli a későgótikus művészi alkotások jellegzetes stílusjegyeit. A maga nemében jelenleg Magyarországon páratlan tárgyat talán kegytárgyként hozhatta valaki külföldi zarándokútjáról és helyezte el a templomban.

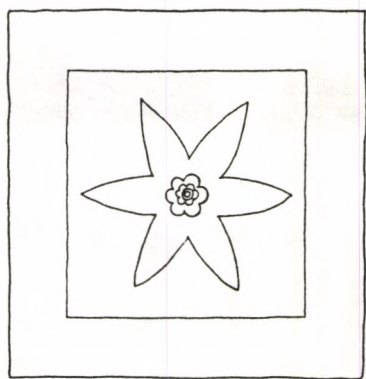
A templomhajóban négy mellékoltár maradványai kerültek elő. A 150 x 210 cm-es alapozástömbök közül kettő a hajó K-i sarkaiban, kettő pedig a hajó két oldalfalának közepe táján helyezkedett el. Csak az ÉK-i sarokban levő maradt meg teljes körvonalában, a többit a kincskereső gödrök ásásakor többé-kevésbé szétrombolták. Különösen a D-i fal közepénél levőt rongálták meg, ebből csupán az ÉK-i sarokrészlet maradt meg. Az oltártömbök elhelyezkedése – kisebb szabálytalanságokat nem tekintve – egymáshoz viszonyítva nagyjából szimmetrikus. A tömböket utólag építették a falak mellé. Erről tanúskodik főként az, hogy az É-i fal közepéhez csatlakozó, a padlószint fölé jelentősen felemelkedő tömb mögött a hajófal festett vakolatának részletei is megmaradtak (9. kép 1).

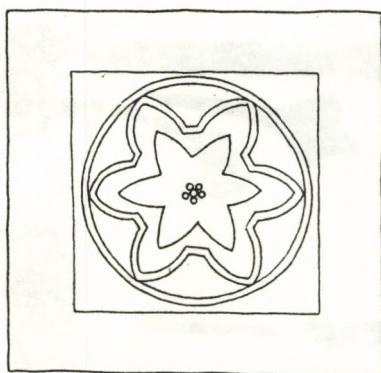
15. kép Átlátszó ablakszemek, festett ill. anyagukban színezett ablaküvegek és ólomkeret töredékek. 1 : 2.
 Abb.15. Durchsichtige Fensteraugen, bemalte, bzw. als Material gefärbte Fenstergläser und Bleirahmenfragmente, 1 : 2

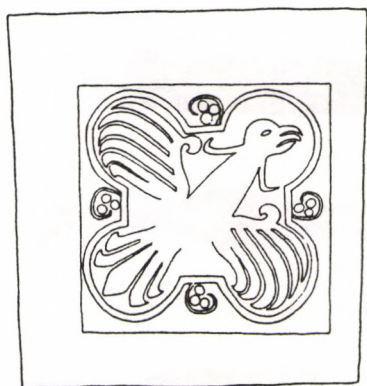
16. kép Bútor- és ajtóvasalások, vaskeszközök és szerszámok. 1 : 4.
Abb.16. Möbel- und Türbeschläge, Eisengeräte und Werkzeuge, 1 : 4

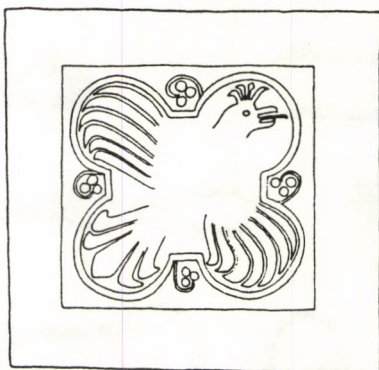
1

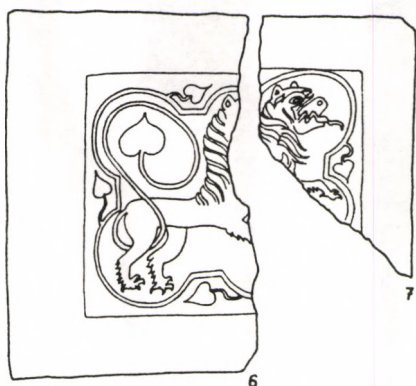
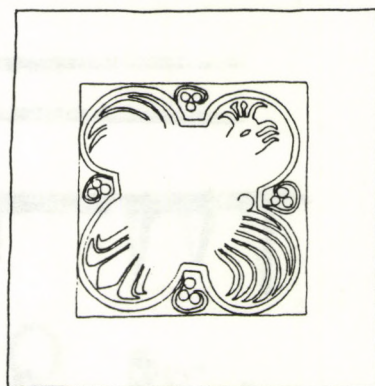
2

3

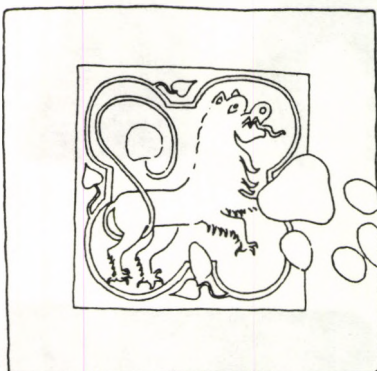

4

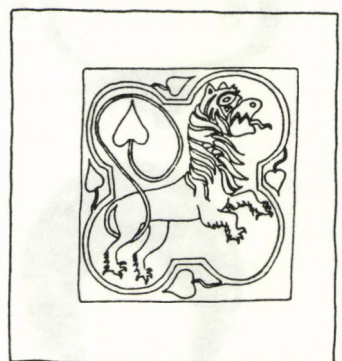

6

7

8

9

0 10 20 cm

17. kép Díszített padlótéglák. 1–8: Klastrompuszta; 9: Pilisszentkereszt
 Abb.17. Verzierte Fußbodenziegel. 1–8: Klastrompuszta; 9: Pilisszentkereszt

18. kép Könyvveretek és kapcsok, harangnyelv, olló, bronzsap, bútorvasalások, csengettyű töredéke, gyertyakoppantó, harangfűl töredékek a templomból és a káptalanterem szentélyéből. 1 : 2.
Abb.18. Bücherbeschläge und -schnallen, Glockenzunge, Schere, Bronzefapfen, Möbelbeschläge, Schellenfragment, Lichtschere, Glockenösenfragmente aus der Kirche und aus dem Chor des Kapitelsaales, 1 : 2

19. kép Szent Kristóf égetett agyag szobra. 1 : 1.
Abb. 19. Gebrannte Tonstatuette des Hl. Christophorus, 1 : 1

Ugyanebbe és a D-i oldalon vele szemben levő tömbbe másodlagosan csigalépcső fokokat is beépítettek. Mindegyik tömbnek – amelyiket meg lehetett figyelni – a K-i része épült magasabbra, tehát itt volt maga az oltár. Ha a tömbök rendeltetését illetően kétségek merültek volna fel, ezeket eloszlatták volna a káptalanteremben levő, majdnem pontosan azonos alapterületű mellékoltárok, amelyek csaknem teljesen épen maradtak meg.

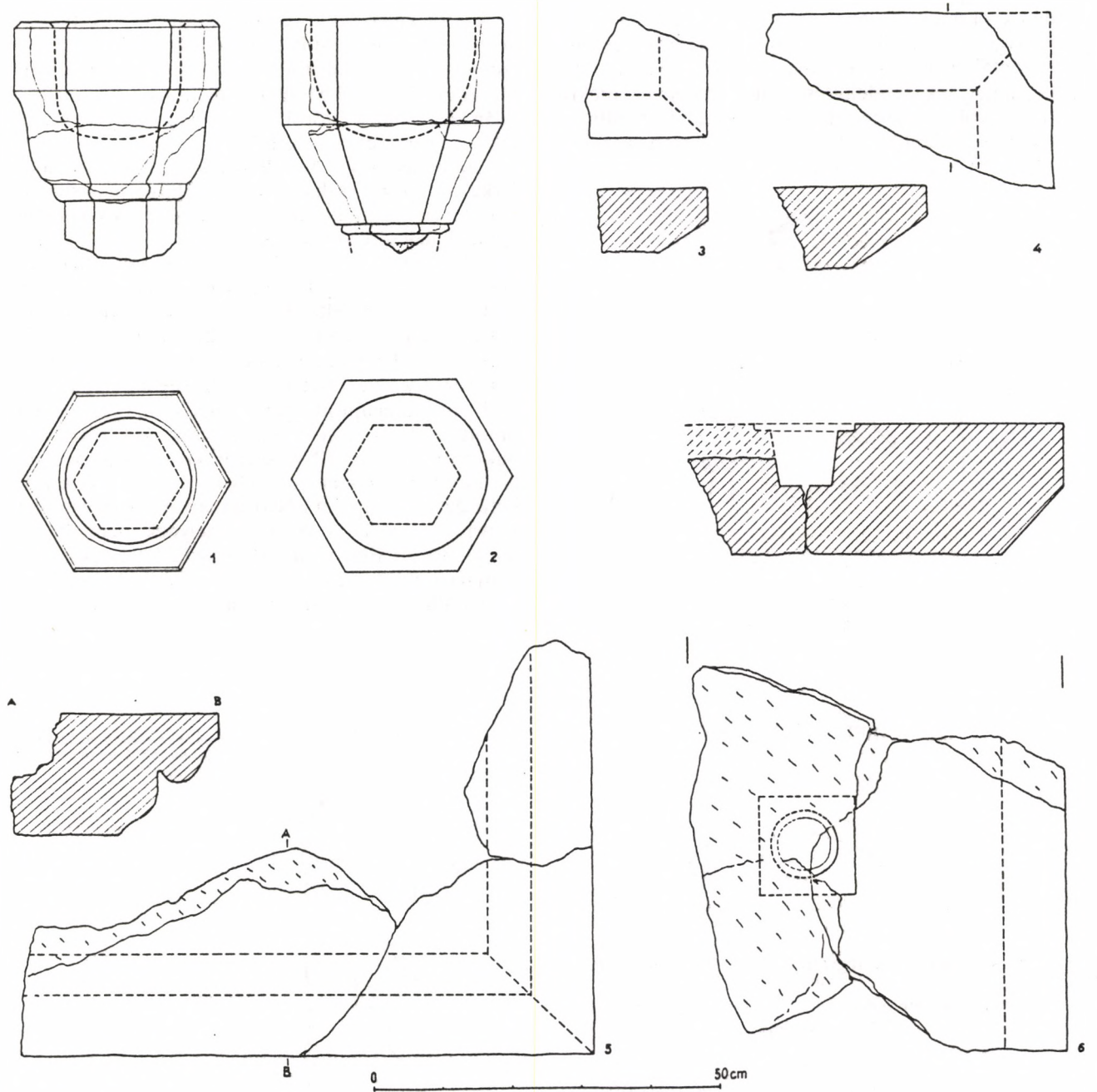
A templom törmelékéből négy oltárlap töredékei kerültek elő (20. kép 3–6). Közülük egy darab vörös mészkőből (3.), három pedig homokkőből (4–6.) készült. (Homokkőből vannak a káptalanterem mellékoltárainak lapjai is.) Legtöbbjük – a káptalanterembeliek is – igen egyszerű kiképzésű: a felül sima, alul nagyolt felületű kőlapok széleinek alsó éle tompaszögben lementszett. Az egyik kőlapnak alul gazdagon tagolt szegélykiképzése van, talán ez lehetett a főoltár lapja (5.), egy másikban szerencsés módon megmaradt az ereklyetartó köralakú mélyedése is (6).

Két szenteltvíztartó töredékei is előkerültek. Mindegyik sárgásfehér mészkőből igen gondos megmunkálással készült (20. kép 1–2). Hatszögletűek, az egyik fívelt oldalú, a másikat lefelé keskenyedő síklapok határolják. Belsejükben félgömb alakú mélyedés van. Hatszög átmetszetű oszlopon állottak. Lehetsé-

ges, hogy a kiszélesedő talapzat része volt a hatszögű, többszörösen tagolt szélű homokkő faragvány (12. kép 7), amelyet szintén a templom törmelékében találtunk.

A szentségház ugyan sajnós nem maradt meg, de a nagyrészt szétégett kőfaragványok között találtunk olyanokat, amelyek valószínűleg a szentségház díszítőményei voltak. A finom oszlopocskákat, levélcsokrokat, bimbós virágfejeket ábrázoló, nagyrészt letöredezett felületű faragványok olyan falba süllyesztett fülkét díszíthettek, mint pl. a gamszentbenedeki vagy a szentpéterfai 14. századi szentségfülke (21. kép; MAROSI 1987, II. 153, 349. kép; 523, 1635. kép).

A sekrestyében egy tüzelőberendezés (kandalló) részletei maradtak meg. A helyiség ÉK-i sarkában téglából megépített falú, 120 x 120 cm-es, levágott sarkú – vagyis a nyolcszög három oldalával határolt – tüzelőhely mintegy 60 cm magas falát bonthattuk ki. Szája Ny felé nyílt – kőküszöbe eredeti helyzetében megmaradt –, fenekét a helyiség padlójának szintjében sima felületű kövekből rakták ki. Belső terének hátsó részét úgy alakították ki, hogy itt a helyiség kőfalai kissé elvékonyodnak. A kandalló téglafalát mindkét csatlakozó részen bekötötték a helyiség kőfalába. Egyidejűségüket csak erősíti, hogy a sekrestye kváderes kifestése a kandalló falán is megfigyelhető volt (10. kép 2, 4).

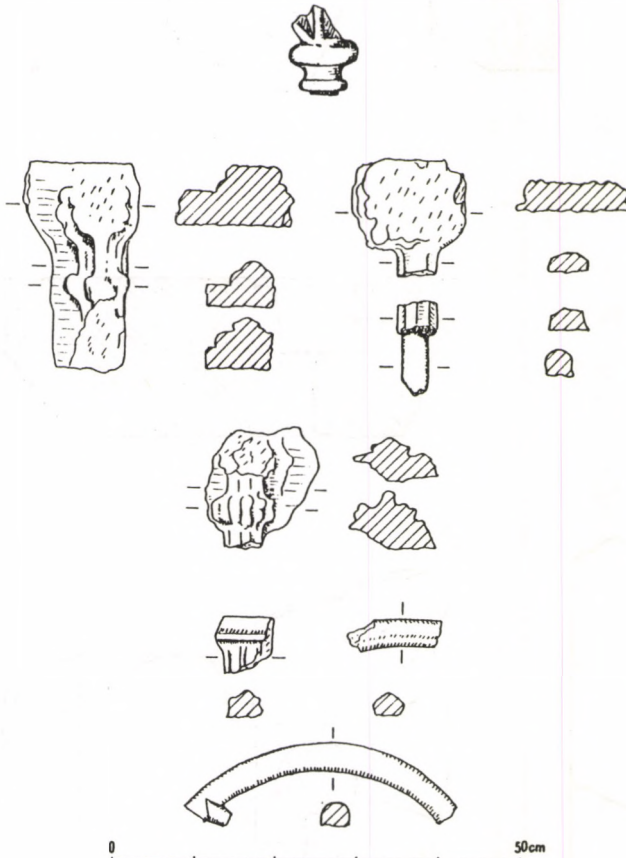
20. kép 1–2: Szenteltvíz tartók; 3–6: Oltárlapok töredékei
 Abb.20. 1–2: Weihwasserbehälter; 3–6: Altarplattenfragmente

A templomtól É felé egymást követő helyiségeket lépcsőzetesen mélyebb-mélyebb szintben alakították ki. E teraszos kiképzésnek köszönhető, hogy a templomnál több mint másfél méterrel mélyebb szintű káptalan-terem berendezése igen jelentős mértékben megmaradt.

A kis szentély 140 x 80 cm-es főoltára a K-i falhoz támaszkodik (7. kép 5–6). Előtte a kváderekkel szegélyezett terrazzópadló egy lépcsőfokkal meg van emelve. A szentély É-i és D-i falába ülőfülke mélyed

(az É-i 125, a D-i 150 cm hosszú), kőpadjuk előtt a szentély lépcsője mindkét oldalon tovább fut (5. kép XXXIII–XXXIV. metszet). Kváderek szegélyezik a szentély terrazzópadlóját a diadalfv hajó felőli oldalának vonalában is. Itt azonban nincs lépcső, a terrazzóval azonos szintű a káptalanterem téglapadlója. A terem két K-i sarkában állanak a már említett mellékoltárok. Az igen szépen megmunkált kváderkből megépített 170 x 210 cm-es talapzaton 80 x 170 cm-es oltártömbök állnak. A nagyrészt szintén kvá-

derekből épült, bevakolt falú tömbök közel 1 m magasságúak. Legfelsőbb részükbe a Ny-i oldalon középtájon egy-egy vályú alakú tetőcserepet építettek be, amelynek rendeltetése valószínűleg az ereklye őrzése volt. Az üreget fölülről a ráhelyezett oltárlap fedte le, az ereklyét előlről lehetett belehelyezni (5. kép XXXV–XL. metszet).

21. kép Díszítő kőfaragvány töredékek a szentségtartó fülkéről

Abb.21. Fragmente des steinernen Schnitzwerkes von der Tabernakelnische

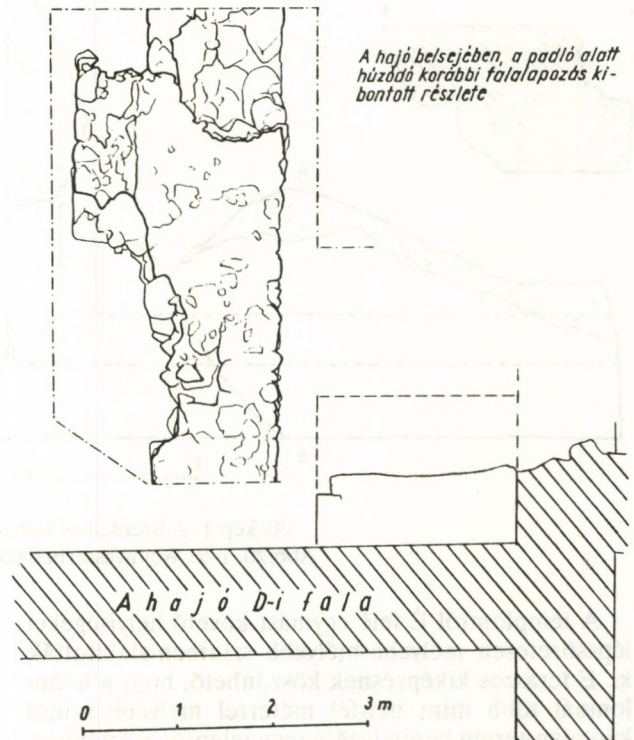
A káptalanterem bejárata a kerengőfolyosóról nyílt, ez azonban egyelőre még nincs feltárva.

Az előkerült kőfaragványok alapján tájékozódhatunk az épületegyüttes egyes részeinek lefedéséről is. Boltozati bordák nagy tömegére két helyen bukkanunk: a templom szentélyében és a káptalanteremben. Az előbbi helyen egyszer hornyolt erőteljes bordák, az utóbbi helyen pedig kétszer hornyolt, finomabb tagolású bordák kerültek elő (8. kép 6; 12. kép 9–10; 25. kép). A sekrestye boltozati bordái – a DK-i sarokban talált töredékes konzol tanúsága szerint – a templomszentélyével voltak azonosak. A templomhajónak valószínűleg síkmennyezete volt, itt ugyanis egyetlen bordatöredéket sem találtunk, de erre utal a támpillérek hiánya is.

A tetőt a hajó fölött fazsidely borította – égett zsinidelyszögek tömege volt az omladékban (16. kép), a szentélyt viszont vályú alakú ún. apácacserepek fedték. Ezekből nagyobb tömeget találtunk a szentély D-i falán kívül, ahol a tetőről lecsúszott összefüggő részletek is megmaradtak (8. kép 2).

Lapos, alsó végükön félkörívesen záródó ún. hód-farkú cserepeket csak a falakba beépítve, másodlagos helyzetben találtunk, nyilvánvaló, hogy ezek korábbi épület lefedésére szolgáltak.

A templomhajó Ny felé irányuló két támpillérehez csatlakozva egy- egy utólag hozzáépített vékonyabb fal kis részletét is feltártuk. Az ÉNy-i saroktól induló falba vályú alakú tetőcserepek is be voltak építve (ez is a fal viszonylagos késői eredetére utal). A templomhajóhoz Ny felé csatlakozó helyiségnek láthatólag többször is megújított, gyenge minőségű, szürke színű öntött padlója volt. (Ennek csak kis részletére bukkanunk a hajó ÉNy-i sarkán kívül. Szelvényeinkbe eső többi részét turkálással tették tönkre.) E helyiségbe a templom ÉNy-i sarkán át egy utólagosan áttört ajtónyílás vezetett, amelynek lépcsője a templomhajó ÉNy-i sarkától kiinduló falszakaszhoz csatlakozott (8. kép 3). Az ajtónyílás a hajó ÉNy-i sarkát átlósan vágta át, ezért az elvékonyított falsar-

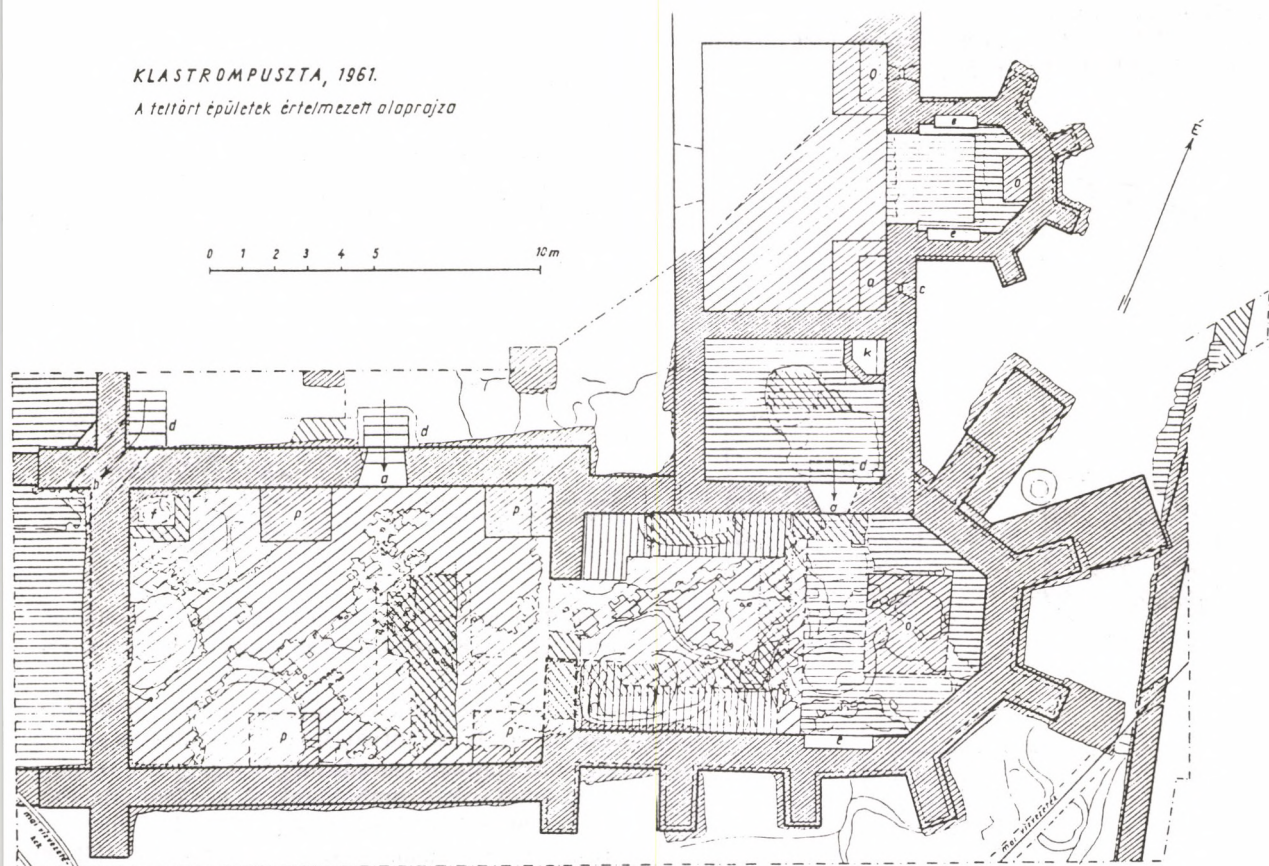
22. kép Korábbi kőfal alapozásrészlete a templomhajó padlószintje alatt

Abb.22. Grundmauereteil einer früheren Steinmauer unter der Fußbodenebene des Kirchenschiffes

KLASTROMPUSZTA, 1961.

A feltárt épületek értelmezett alaprajza

0 1 2 3 4 5 10m

J e l m a g y a r ö z e s :

	későközépkori falak és falalapozások	b	felsőronkon öttört kesői ajtónyílás
	korábbi épületfalak alapozás-maradványai	c	ablaknyílás
	altárok	d	lépcsők k kandalló
	pillérek(?) helye	e	fali fülkék
	ülöpadsorok	f	korábbi földalatti helyiség részlete
	öntött padló	- - -	későközépkori épületrészek kiegészített szegélye
	téglapadló	korábbi falalapozások kiegészített határvonala
a	ajtónyílások	- - - -	kutatászelevények határa

23. kép A feltárt épületegyüttes értelmezett alaprajza

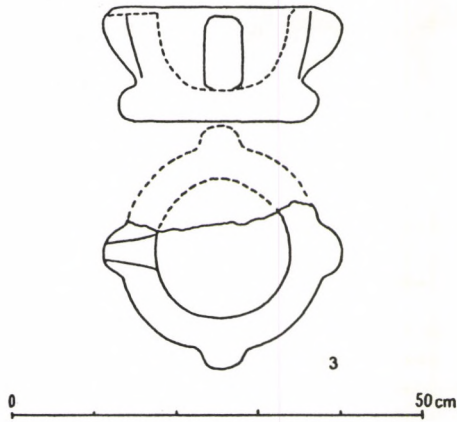
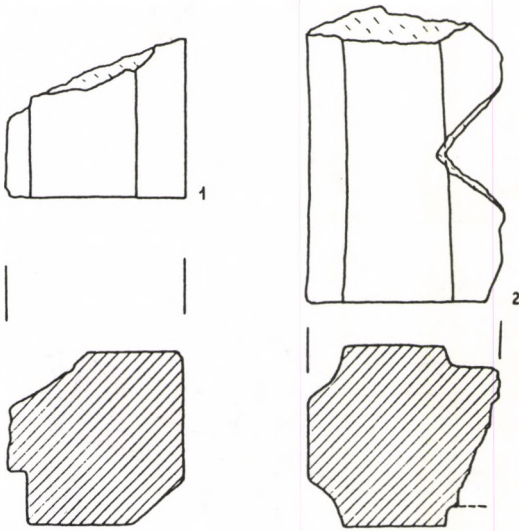
Abb.23. Interpretierter Grundriß des freigelegten Gebäude-komplexes

kot kívül – szintén átlós irányban – megvastagították (4. kép D). Igen valószínű, hogy a templom Ny-i végéhez csatlakozó helyiségnek a D-i fala – talán csak a terasz támfalaként – folytatódott Ny felé és talán elhaladt egészen a kolostor kerítésfaláig. Esetleg ebből nyílt a ma is meglévő pince bejárata. A kolostor helyszínrajzán (2. kép) a pince beszakadt bejáratát – a gádort – a szintvonalak éles kanyarulata jelzi. Az ásás idején a kőből épült dongaboltozatos pincébe le is lehetett menni, s így megállapíthattuk, hogy újabban téglából építették a pince lejárataát. A beszakadozott lejárathorpadása éppen az említett fal irányáig, arra keresztben húzódik.

A templomhajó Ny-i végéhez csatlakozó helyiség-

nek – mint említettem – öntött padlója volt. Ez jóval gyengébb minőségű, mint a templomszentély, a sekrestye és a kápolnaszentély öntött padlója. Mélyebb a templom padlószintjénél, nagyjából a kerengőfolyosó szintjével egyezik. A padlószint a hajó Ny-i támpilléralapozásának felső szegélyénél is mélyebb, a kiugró pilléralapozás ide eső oldalát bevokolták. A kevés feltárt részlet arra vall, hogy ez a helyiség a kolostor életének viszonylag késői szakaszában épült. Valószínű, hogy a kolostor négyszöge csak fokozatosan épült ki és a Ny-i szárny e helyiséggel indult. Talán e helyiség kialakításával egyidős a kerengőfolyosó is, amelyből mindössze két pilléralapozás- részletet találtunk meg az ásás során. Amint már említettem, az épület-

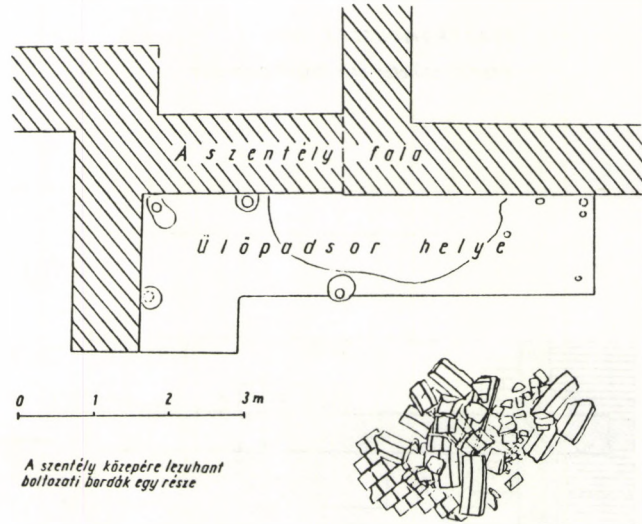
együttesnek ez az egyetlen részlete, amelynek 1468–72 közötti építéséről Gyöngyösi Gergely megemlékezik (VITAE FRATRUM Cap. 59).

24. kép 1–2: A korábbi épületből származó ajtókeret és boltozati borda töredéke; 3: A gótikus épület falából kibontott kőmozsár

Abb.24. 1–2: Vom früheren Bau herrührender Türrahmen und Fragment der Gewölberippe; 3: Aus der Mauer des gotischen Baus herausgehobener Steinmörser

A templom építései – az eddig megfigyelt jelenségek szerint – egy korábbi nagy méretű épülettömböt romboltak le ill. részben használtak fel az új falak emeléséhez. A templomot és a hozzá csatlakozó helyiségeket csak a legkésőbbi padló szintjéig tártuk fel. Amint már arról többször is említést tettem, mindent nagy méretű kincskereső vagy kőkitermelő gödrök szaggatták meg a padlót ill. a falalapokat. Ezeknek a gödröknek a falában figyeltük meg a korábbi falmaradványokat. Egyetlen helyen – a templom hajójában – tártuk fel az egyik korábbi fal hosszabb

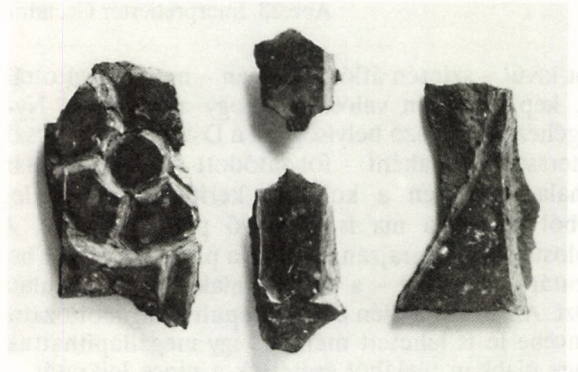

25. kép I.ezuhant boltozati bordák a templom szentélyében
Abb.25. Hierabgestürzte Gewölberippen im Chor der Kirche

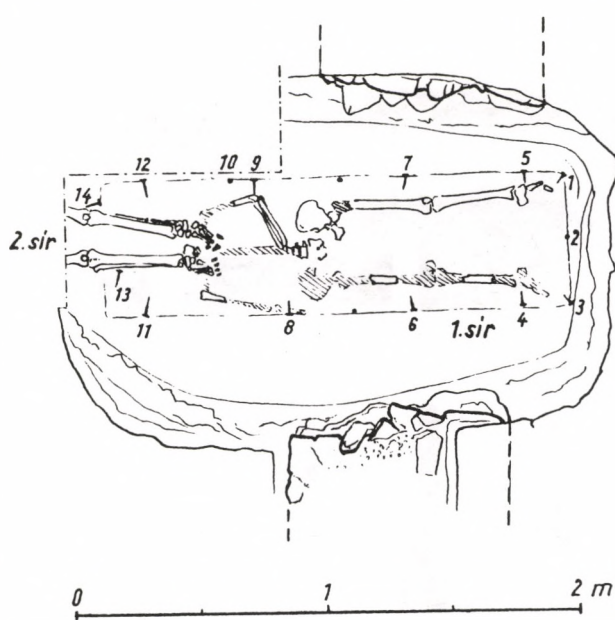
összefüggő szakaszát. Itt ugyanis egymás közelében csaknem érintkező turkálási gödrök voltak és erősen rongált állapotban maradt meg a téglapadló is, nem kellett tehát sokat rombolnunk. A korábbi falalapozás a templom hajójára keresztben haladt. Szélessége 140 cm, Ny-i oldalán a fal mentén húzódó 180 cm hosszú 80 cm széles pillérszerű kiugrása volt. Az alapozás szegélyét mindkét oldalon valószínűleg sírgödrök ásásakor megbolygatták (9. kép 2, 5; 22. kép).

Korábbi K–Ny-i irányú falalapozás részlete került elő a kerengőfolyosóban a hajóból kivezető ajtó lépcsője mellett, attól Ny felé. Az alapozás É-i széle a templomfallal párhuzamosan futott, másik szélére ráépült a templom É-i falalapozása. Ny-i végét valószínűleg sírgödör ásásakor lecsontolták, K-i vége befutott a lépcső alá, ill. turkálások gödrében tűnt el.

A templom szentélyében is találtunk korai falakat

26. kép Vörösmárvány sírkőlap töredékei. 1 : 2.
Abb.26. Fragmente einer Grabplatte aus rotem Marmor, 1 : 2

A szentély közepén feltárt 1.sír
(a 2.sír részletével)

27. kép A templomszentélyben feltárt sírok
Abb. 27. Im Kirchenchor freigelegte Gräber

a padló alatt, amelyek nem egyeztek a szentélyfalakkal. Az É-i fallal párhuzamosan – részben az É-i stallum helye alatt – közvetlenül a szentélyfalhoz tapadva húzódott egy 90 cm széles falmaradvány. Ez nem csupán alapozás volt, hanem a felmenő fal kis részletével együtt maradt meg: festett vakolattal borított oldala a szentélyfalhoz tapadt (6. kép 2). Ez a fal a sekrestye Ny-i falán kívül megtört É felé. E szakaszát azonban a szentélyfal építéskor szétvágták. Mivel a templomon kívül a szintet a középkorban lesüllyesztették, a korai fal nagy részét már ekkor kitermelték. Ez a falalapozás K felé a szentély öntött padlója alá is benyúlt. Belőle az É-i stallum K-i végénél egy hasonló szélességű keresztfal indult D felé, nagyjából a D-i stallum helyének belső szegélyéig s itt megtörve Ny felé haladt tovább. Ebből azonban csupán a sarokrészt lehetett megfigyelni, a többit a szentély D-i felében levő nagy turkálással megsemmisítették. Valószínű, hogy becsatlakozott abba a hasonlóan korai, 90 cm széles falalapozásba, amely a diadalívnek nagyjából megfelelően a templomon keresztben húzódott és a szentély és hajó csatlakozásánál a D-i fal alá futott.

A korábbi építkezés maradványa volt az a falalapozás is, amelynek részleteire a sekrestye öntött padlóját áttörő turkálásokban találtunk rá (10. kép 2–3) részben a K-i fal alatt, részben az É-i fal mellett, vele párhuzamosan. Ezekhez tartozott az az öntött padló, amelynek rétege a sekrestye terrazzo padlója alatt húzódott.

A templomon kívüli területen a szentélytől É-ra a

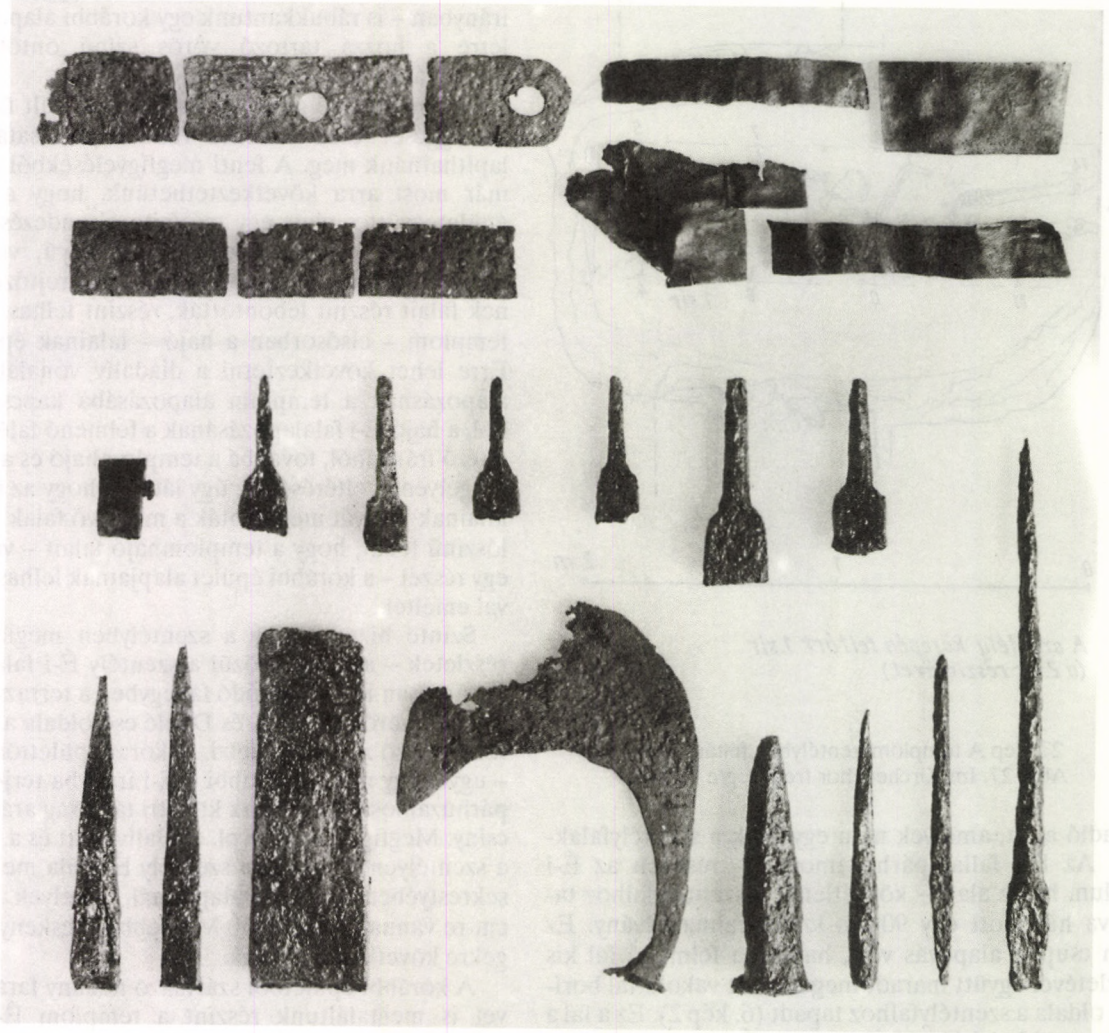
kolostor kerítőfala alatt – azzal nagyjából egyező irányban – is rábukkantunk egy korábbi alapozásrészletre a hozzá tartozó vörös színű öntött padló maradványával (23. kép).

A kincskereső gödrök által szétszabdalt falak összefüggését csak további rendszeres ásatással állapíthatnánk meg. A fenti megfigyelésekből azonban már most arra következtethetünk, hogy a gótikus épületegyüttes alatt egy másfajta elrendezésű és besztású, de nagyjából egyező falirányú, viszonylag nagy méretű épülettömb maradványai rejtőznek. Ennek falait részint lebontották, részint felhasználták a templom – elsősorban a hajó – falainak építésénél. Erre lehet következtetni a diadalív vonalában levő alapozásnak a templom alapozásába kapcsolódásából, a hajó É-i falalapozásának a felmenő falétól kissé eltérő irányából, továbbá a templomhajó és a szentély tengelyének eltéréseiből: úgy látszik, hogy az új épület falainak irányát megsabták a meglévő falak. Igen valószínű tehát, hogy a templomhajó falait – vagy azok egy részét – a korábbi épület alapjainak felhasználásával emelték.

Szinte biztos, hogy a szentélyben megtalált falrészletek – amelyek közül a szentély É-i falával párhuzamosan K felé húzódó fal egyben a terrazzo padlós helyiség zárófala is – K és D felé eső oldala az épülettömb külső záródását jelzi. A korai épülettömb tehát – ugyanúgy mint a későbbi – É-i irányba terjedt ki. A párhuzamosan futó falak közötti távolság aránylag kicsiny. Megfigyelhető ez pl. diadalív alatt és a hajóban, a szentélyen belül, ill. a szentély É-i fala mellett és a sekrestyében talált falalapoknál, amelyek 270–340 cm-re vannak egymástól. Mindebből keskeny helyiségekre következtethetünk.

A korábbi épületből származó néhány faragott követ is megtaláltunk részint a templom É-i falába másodlagos helyre beépítve, részint a falak melletti középkori feltöltésben (a sekrestye É-i zárófala, a szentélyfal és az É-i támpillér által közrefogott sarokban). Az andezittufából – tehát a későbbi faragványoktól eltérő anyagú kőből – készült faragványok között egy igen egyszerű boltozati borda töredékét és egy nyílászkeret darabját ismertük fel (24. kép 1–2).

A templomhajó ÉNy-i belső sarkában egy agyagba rakott darabteglákból épített falrészletre bukkantunk (4. kép c). A derékszögben megtört, 40 cm vastag farsarok a templom padlója alá 190–200 cm-re mélyedő gödröt határolt. Sajnos, kincskereső turkálással nemcsak a templomhajó padlóját rombolták szét ezen a területen, hanem a téglaeépítmény falának egy részét is, sőt a belsejébe is beleástak, aljánál is mélyebbre. Bár a téglaeépítmény folytatását a templomhajó É-i falán kívül ásott kis kutatószelvényben nem találtuk meg, mégis úgy látszik, hogy az építmény a templomnál korábbi. A téglafalat ugyanis a kőfal alapozás árkával elvágták. A téglafalú gödör agyaggal tapasztott alja – és maga a téglafal is – erősen átégett. (A templomalapozás kövein nincs égésnyom.) Átégett

28. kép Vaseszközök, félkész vastárgyak, műhelyhulladékok. 1 : 2.
Abb. 28. Eiserner Geräte, halbfertige Eisengegenstände, Werkstattabfälle, 1 : 2

földréteg csatlakozott a téglafal felső szintjénél magasabban, a templom téglapadlójánál természetesen mélyebben, a gödör D-i falához a templom Ny-i fala mellett. E réteg kevert földjéből egy 13. századi ezüstpénz került elő (Ottokár, 1261–1276; Luschin 66). Valószínű, hogy ez a réteg összefügg a téglafalú gödörrel, amelynek rendeltetését csak további kutatással dönthetjük el (talán földre mélyített lakóház?) A gödör bolygatatlan részének belsejét laza hamus-faszenes föld töltötte ki, amelyből kevés fehér színű, bekarcolt csigavonalas díszítésű késő Árpád-kori edénytöredék került elő (29. kép 3).

A feltárás közben bizonyossá vált – igazolva Gyöngyösi adatait – hogy a templom belsejében és körülötte egyaránt temetkeztek. A turkálások gödöreinek kitisztogatásakor ugyanis mindenfelé rábukkantunk szétvágott sírok maradványaira ill. szórványos embercsontokra. A templom belsejében ösz-

szegyűjtött csontalmazokat is találtunk (4. kép e). A templomszentély téglapadlós részének, a hajónak, a hajóhoz Ny felől csatlakozó helyiségnek a padlója alatt, továbbá a templom D-i és É-i fala, valamint a szentély K-i fala mentén az épületen kívül is rábukkantunk temetkezésekre. Meg kell említenem, hogy a templom D-i falának külső oldala mellett olyan csontvázrészeket is találtunk, amelyeket láthatólag már a középkorban, a templom falát kívülről kísérő árok ásásakor megbolygattak. Sőt, a szentélyben az oltár körüli öntött padló alatt egy olyan halott csontvázának részleteit találtuk meg, akit biztosan a gótikus templom építése előtt temettek el.

A sírok közül csupán egyet tártunk fel a templom szentélyének tengelyében (a főhelyen), azon a szakaszon, ahol a padló fölött eredeti bolygatatlan omladékréteg volt igen sok, részben vörösre égett, faragott boltozati bordaív darabjával, téglákkal stb. (8. kép 6;

29. kép 1: Fazéktöredék a káptalanterem szentélyének fala mellől. 1 : 2; 2: Edényfedő a kolostorkert területéről. 1 : 2; 3: Fazéktöredék a templomhajó ÉNy-i sarkában feltárt korábbi téglalapítmény földjéből. 1 : 2; 4: Fülös bögre a templomhajóból. 1 : 2; 5: Fazék a kolostortól É-ra ásott b-árokából. 1 : 2; 6: Bécsi fazék a káptalanterem szentélyének padlójáról. 1 : 4.

Abb.29. 1: Neben der Mauer des Chors des Kapitelsaales gefundenes Topffragment, 1 : 2; 2: Gefäßdeckel vom Areal des Klostersgartens, 1 : 2; 3: Topffragment aus der Erde des in der nordwestlichen Ecke des Kirchenschiffes freigelegten früheren Ziegelbaus, 1 : 2; 4: Henkeltöpfchen aus dem Kirchenschiff, 1 : 2; 5: Topf aus dem nördlich vom Kloster gegrabenen Graben b, 1 : 2; 6: Wiener Topf vom Fußboden des Chors des Kapitelsaales, 1 : 4

25. kép). Az omladék hamuval erősen kevert rétegbe ágyazódott, amelyből I. Mátyás pénze (CNH II. 238) került elő. Az égési réteg alatt a padló téglák hiányoztak és itt a templom tengelye irányában egy hosszúka teknős mélyedés utalt arra, hogy alatta sír lehet. Láthatólag már a templom leégésekor sem volt meg e szakaszon a téglapadló, ugyanis a horpadásban vékony homokréteg, alatta vastagabb agyagréteg volt: mindkettő vörösre égve (5. kép XXIX–XXXII. metszet). A homokrétegből vörösmárvány sírkőlap apró töredékei kerültek elő, egyik-másikán igen kezdetleges faragású (reneszánsz?) díszítés, ill. felirat csekély maradványával (26. kép). Feltételezhető volt ezek alapján, hogy azon a helyen, ahol a padló téglák hiányoztak, eredetileg sírkőlap feküdt, amelyet még a templom leégése előtt kiemeltek a helyéről (ezért égett át az eredetileg alatta levő homok- ill. agyagréteg). A szentély környezetéből különben egy másik vörösmárvány sírkőlap kis töredéke is előkerült: az olvashatatlant betűrészletek között egyetlen pont ábrázolásával (14. kép 9). Ez a töredék egy másik rangos sír fedőlapjából származik, amely talán szintén a szentélyben volt elhelyezve.

A szentély közepén egy fakoporsóba temetett igen idős, alacsony egyén csontvázának nagyrészt elkorhadt maradványait találtuk meg (27. kép 1. sír). Koponyáját egy másik, részben föléje nyúló sír (2. sír) gödrének ásásakor szétdúlták. Koporsója elkorhadt, csupán a koporsószőgek – némi vasrozsdával átítatott famaradvánnyal – továbbá a föld elszíneződött csikja mutatta a 185 cm hosszú, 53 cm széles koporsó helyét. A sírban melléklet nem volt.

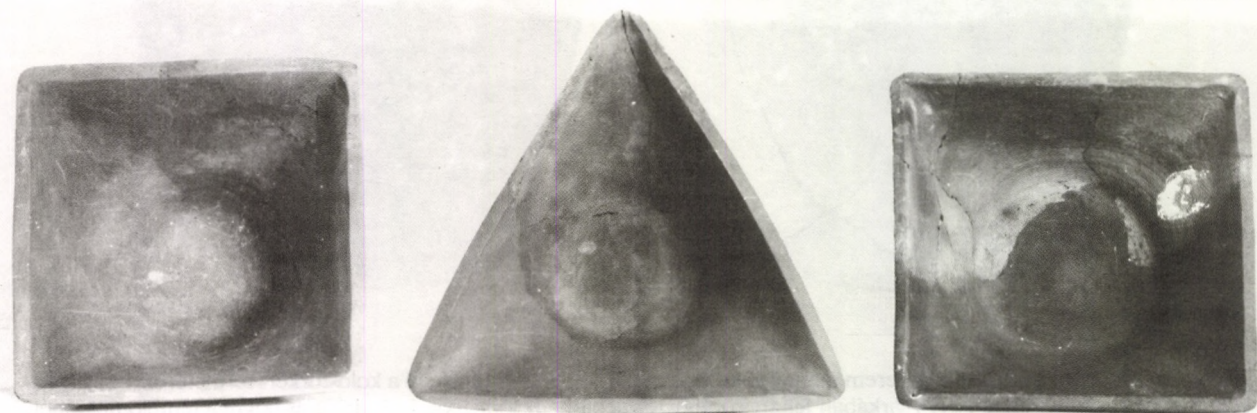
A megfigyelt jelenségek mindenesetre azt mutatták, hogy az 1. sír gödrét a korábbi téglapadló készítése után, de a második készítése előtt ásták. A gödörrel ugyanis átvágták a korai padló alatti habarcságyat.¹² Viszont a korai és késői padló habarcsága közötti agyagfeltöltés igen erősen megvastagodva – ami arra vall, hogy a sírgödör földje a második padló

készítésekor is megsüppedt – a sír fölött összefüggően megvolt. A 2. sírban fekvő halottat is a felső téglapadló lerakása előtt hantolták el. A sírgödör ásásakor ugyanis a felső padlót az alatta levő habarcsréteggel nem törték át.

Az 1. sír gödrének ásásakor a templomot megelőző épületnek a padló alatt keresztben (É–D-irányban) húzódó alapozását is átvágták. Érdekes módon a szétvágott falalapozás két oldalról mutatkozó csonkjainak szegélye nem esik közvetlenül egy irányba. Úgy látszik, mintha a sírgödör helyén a falnak kis törése lett volna. Ugyane falnak az 1. sírtól D-re levő sarkába – ahol e fal N-i irányba megtörik – egy csecsemő sírjának gödrét vágták bele. A kis sírt kincskeresők nagyrészt már szétdúlták. Néhány koporsószeget és kevés fakorhadék azonban jelezte, hogy koporsóban temették el a csecsemő holttestét.

A sírokban nem találtunk mellékletet, de a beleturkálások gödreinek földjében – amelyekbe a feldúlt sírok földje is belekeveredett – sem került elő egyetlen olyan tárgy sem, ami sírlelet lehetett volna. Ez rendjén is lenne, ha meggondoljuk, hogy a templomban és környezetében szerzetesek temetkeztek. A díszesen faragott sírkövek is fedhették a közösség vezetőinek sírját. Tudjuk azonban, hogy ide világi személyeket is eltemettek. (Ezt igazolja pl. a megtalált csecsemősír is.) A VITAE FRATRUM-ban olvashatjuk, hogy 1416-ban György rendfőnök visszavonatta a veszprémi püspök rendelkezését, amelyben megtiltotta a köznépeknek, hogy a kolostorban temetkezzenek (Cap. 41). Ez a rendelkezés mindenképpen arra utal, hogy a környékbelieknek igényük volt arra, hogy halottaikat a kolostorban temethessék el. A püspöki utasítást megelőzően nyilvánvaló, hogy volt is erre lehetőségük, később pedig a kolostor pusztulásáig, a 16. századig temetkeztek ide.

Az épületegyüttes romjai közül igen sok régészeti lelet került elő. Ezek egy része a templom és kolostor épületének tartozéka volt, más része viszont az itt fo-

30. kép Tál alakú kemenceszemek: 1–2. a káptalanterem szentélyének padlójáról, 3. a templomhajó DNy-i sarkán kívüli területről 1 : 4.

Abb.30. Schlüssel förmige Ofenkacheln. 1–2: vom Fußboden des Chors des Kapitelsaals; 3: vom Gebiet außerhalb der südwestlichen Ecke des Kirchenschiffes, 1 : 4

lyó élet mindennapjaihoz tartozott. A tárgyi emlékek viszonylag nagy gazdagsága egyúttal azt is bizonyítja, hogy a kolostor pusztulása igen hirtelen következett be. Az itt lakó, bizonyára menekülésre kényszerülő szerzetesek nem tudták magukkal vinni vagy elrejtetni a templom értékeit. A pusztító tűzvész erejét nemcsak a templomfalak vörösré égett kövei mutatták, hanem a széttörtött bronztárgyak törmelékben talált kisebb-nagyobb darabjai, vagy a padlóra folyt, megolvadt maradványai is. Több különböző méretű harang és csengettyű töredékeit találtuk meg (18. kép). Az elégett könyvek vereteiről az elpusztult stallumokkal együtt már volt szó. A veretek egy része a káptalanterem szentélyéből került elő, tehát itt is tartottak könyveket. Az elégett bútorzat vasalásai, a szögek számtalan változata, a záruk, lakatok, kulcsok az épület felszerelésének gazdagságáról tanúskodnak. Mindezeket kiegészíti a használati tárgyak, eszközök, szerszámok sokasága (16, 28. kép). Helyben végzett ipari tevékenységre utalnak a félkész termékek (szögek, vaspántok), ill. a műhelyhulladékok (bronzlemez vagdalékok: 28. kép), valamint a kerítésfalhoz csatlakozó kis műhelyekben talált nagy tömegű vassalagok.

A kolostor életének egész korszakát felölelik a romok között megtalált edények töredékei: a 13. századtól a 16. századig tartó időszakból kerültek elő jellegzetes edények (29. kép 1–4, 6), ill. kemenceszemek (30. kép 1–3).

Nemcsak a kolostor területén, hanem a romok szomszédságában is végeztünk kutatást. A templom feltárásánál kitermelt földet ugyanis – a dorogi bánya vezetőségével való előzetes megbeszélés alapján – a romoktól É-ra tervezett szabadtéri színpad félköríves nézőterének feltöltéséhez használtuk fel. Előzőleg azonban a feltöltésre kerülő területet kutatóárokokkal vizsgáltuk át, hogy vannak-e itt régészeti településnyomok. Három egymással párhuzamos és két rájuk keresztben kijelölt kutatóárkot ástunk ki (2. kép a-e). A kutatóárkok felső rétegében – különösen a kolostorhoz közelebb eső szakaszokban – főként késő középkori edénytöredékeket, vasdarabokat, tetőfedő cserepeket találtunk. Ezek a leletek nyilvánvalóan a kolostor romjaiból mosódtak a mélyebben fekvő területre. Az a-árok É-i vége közelében egy jelenkori kis épület alapfalai kerültek elő, amelyet részben a kolostor köveiből, részben téglából építettek. A kövek között a templom lábazat-szegélyéből származó faragott kő is volt.

Árpád-kori településjelenségeket figyeltünk meg a b-árookban, ahol egy 3 m szélességű földbe mélyedő gödörnek (talán földbe ásott ház?) a kutatóárokba eső szakaszából 120 cm mélyen egy hullámvonalas díszítésű korai Árpád-kori edény került elő (29. kép 5).

A kutatóárkokban a középkori és újkori maradványokon kívül több őskori (kő- vagy rézkor, vaskor) művelődés szórványos emlékei is előkerültek. Ilyenekre a templom környezetében is rábukkantunk.

Ez a terület – amely ma már üdülőkkel van beépítve – a kolostor története szempontjából azért

jelentős, mert azonos lehet a 13. századi említésű Üllőkő földjével, amelyet 1289-ben IV. László király a Szent Kereszt-kolostornak adományozott. A falu ebben az időben már nem létezett és később sem települt újra. Itteni létét és korai pusztulását igazolják a leletek (MRT 5. 237).

Az ásatáson feltárt épület- és egyéb maradványok minden tekintetben összhangban vannak a pálos remeték Szent Kereszt-kolostorára vonatkozó történeti források adataival. A gótikus épületegyüttest megelőző épületcsoport korának pontosabb meghatározásához a régészeti leletek – edénytöredékek, Ottokár ezüst pénze – vittek közelebb. Árpád-korinak határozhattuk meg a gótikus épületben másodlagosan felhasznált andezittufa faragványokat is, amelyek eredetileg nyilván a korai épülethez tartoztak. Talán ide sorolható a szintén építőanyagként felhasznált kőmészár töredéke is (24. kép 3).

Az 1250-ben Özséb által alapított remeteközösség épületeiről a források nem beszélnek. Feltételezhetjük azonban, hogy a Szent Kereszt tiszteletére emelt „quoddam monasterium”-nak legalább a kápolnája szilárd falú épület volt.¹³ A korai falak maradványai láttán az a gondolat is felmerülhet, hogy esetleg itt egy világi rendeltetésű épület – udvarház, vadászház – állt, s amelyet éppúgy mint a Szent Lélek – vagy a Szent László – kolostor esetében, megfelelő átalakítással használatba vettek a remeték. Mindenesetre biztosnak látszik, hogy ez a korai épülettömb a 13. századi rendházhoz tartozott. Környezetében vagy belsejében kell keresnünk a rendalapító Özséb és két utóda, Benedek és István rendfőnök sírját is.

A Szent Kereszt remetéi számára az első rendházuk láthatólag rövid idő múlva szűknek bizonyult. Lehetséges, hogy az 1282. évi hadjárat alkalmával (RUPP 1870, 244; BÉKEFI 1891, 121) meg is rongálódott. A királyi hadak pusztítása után – „recompensam damnorum” – a remeték 1289-ben megkapták a szomszédos Üllőkő földjét (VITAE FRATRUM Cap. 15). Talán ennek jövedelme is hozzájárult az új épületek emeléséhez.

Az építkezésről sajnos nincsenek adataink. A megismert épületek alaprajzi elrendezése és részletformái arról árulkodnak, hogy a kolostor legfontosabb részei a 14. században épültek. Az új épületegyüttes – bár némiképpen igazodott a meglévő, de nagyrészt az alapokig elbontott falakhoz – egységes terv alapján valósult meg. Maga az építkezés azonban – amint azt a régészeti megfigyelésekből láthattuk – nem közvetlenül egy időben ment végbe. A templom és a rendháznak a szentélyhez csatlakozó részei (a sekrestye és a káptalanterem) épültek meg meg először – nyilván a még feltáratlan lakóhelyekkel együtt –, majd további építkezések következtek: újabb épületszárnyakkal, folyosóval bővült az együttes. A kolostor négyszöge (mintegy 30 x 30 m) fokról-fokra bezárult. A belső kiképzések is módosultak, gazdagodtak: újabb oltárok,¹⁴ megfelelőbb lépcsők, ajtónyílások stb. készültek. A 15. századra alakult ki a

kolostor végleges arculata, amely minden bizonnyal példaképpül szolgált az újabb pálos kolostorok építéséhez (HORVÁTH 1974, 613). Számos ez után alakult pálos kolostor alaprajzi elrendezésén, belső kiképzésén ismerhetjük fel az „etalon” jellegzeteségeit.

Ádám Iván foglalta össze a pálos kolostorok építésének szabályait, összegezve a különböző kolostorokban megfigyelhető törvényszerűségeket. Megállapításaiából – bár nem ismerhette – a Szent Kereszt-kolostor környezete és képe rajzolódik elénk.

A kolostorok elhelyezkedéséről Ádám a következőket állapítja meg:

1. magányos helyeken, rendszerint a völgy Ny-i vagy D-i oldalán,
2. de nem a völgy mélyén, hanem kissé emelkedett helyen,
3. védett, eltakart horpadásokban, az emelkedő gerinc kezdetén épültek.
4. Forrás, patak, ill. folyó és halastó nélkül nem képzelhető el pálos kolostor. Rómer Flóris szerint ősi szabály, hogy „a kolostor területén a patak keresztül folyt” (ÁDÁM 1883, 104–105).

Az épületek alaprajzi elrendezése is a Szent Kereszt-kolostoréval egyezik:

1. A templom jellegzetessége, hogy „a hajó tagozódása rendszeresen elmarad” (vagyis egyhajós templomokról van szó).
2. A szentély végén „a körívű vagy lapos záródás ritkán fordul elő”. (Ilyenek csak abban az esetben vannak, ha korábban épült templomot használnak.)
3. „Az épülettervezet nélkülözi a torony alaprajzát.”
4. „A monostor déli oldalát a templom rekeszti be.”
5. „A szerzetes épületek négyszöge... csak az utolsó építkezéseknél fordul elő.” „A kolostor udvara ritkán

volt teljes négyzet és ritka a művészi keresztfolyosó.” (ÁDÁM 1883, 217–219).

Általában jellemző, hogy „a pálos épületek kisszerűek voltak és szerény igényeknek feleltek meg” (ÁDÁM 1883, 183).

Az építkezés módjának szabályaiból is a Szent Kereszt-kolostorra ismerünk:

„Mindenütt tiszta kőanyagot használnak... mészkövet, keverve homokkővel, kagylós mészkővel, amint a legközelebbi talaj szolgáltatta.” ...„Kezdetben apró kődarabokból állították össze a falakat... csak a sarkokon látunk nagyobb tömegeket... A XIV. század első felének végén már teljesen kifejlődött a faragott kőből való építés. Kívül-belül minden él és minden sarok faragott kővel van jelölve és a mérműveken és oszlopfejekken a legszebb, bár egyszerű művészi munkákat szemléljük. A szentély mindig a legjobb minőségű anyagot kapta.” (ÁDÁM 1883, 292–293.)

Ezek a megállapítások természetesen csak általánosságban érvényesek, az építkezések (különösen eleinte) rendszerint a helyi adottságokhoz igazodtak. A korai kolostoroknál csaknem mindig valamilyen meglévő építményt – akár templomot, akár egyéb épületet – fejlesztettek tovább (GUZSIK–FEHÉRVÁRY 1980, 193–228). A későbbieknél sokkal inkább számolni kell a szabályok szigorúbb érvényesülésével. Legjobb példa erre a budai Szent Lőrinc-kolostor, amelynek alaprajza híven tükrözi a Szent Kereszt-kolostorét (BENCZE 1991, 421), de a nagyszabású 15. századi pálos építkezések jó részénél szintén felfedezhetjük a példakép legjellemzőbb vonásait (Nagyvázsöny: ÉRI 1969, 51; Szalónak: PAULINER 1984, 183; Kertes: PAULINER 1984, 191; Lepoglava: PAULINER 1984, 66). Az előírások egy-egy jellegzetességét felismerhetjük azoknál a kolostoroknál is, amelyek idők folyamán részben elpusztultak és az újabb stílusoknak megfelelően átépültek.

Jegyzetek

- 1 Az ásatások kezdeményezését ösztönözte az a Klastrompusztához kapcsolt, mesterségesen szított hamis újkori „legenda”, amely szerint e környéken játszódtott le a 13. században a jól ismert Bánk bán – Gertrudis – tragédia és a királynét a klastrompusztai kolostorban temették el. A „legenda” terjesztésében és minden áron való igazolásában nagy szerepe volt Szepessy Gézáknak, a Dorogi Táj-múzeum akkori vezetőjének. Kezdeményezésére jelent meg a Jakab József által összeállított „A Bánk-bán tragédia igaz története” (Dorog, 1960) c. kiadvány is. Az ásatások természetesen ezt semmiben sem igazolták.
- 2 A forrásokat Méri István az 1959. és 1961. évi ásatás előtt, ill. a munkálatok ideje alatt összegyűjtötte és elemezte. Felismerését az ásatások eredményeivel együtt akarta közreadni, erre azonban sajnos, életében nem került sor. – Esztergom környékének régészeti topográfiája előkészítése közben Horváth István is eljutott a klastrompusztai kolostorra vonatkozó történeti források helyes értelmezéséhez. Ezt először 1974-ben adta közre (Vigília
39. 1974, 611–615), majd a MRT 5. kötetében foglalta össze.
- 3 Molnár István túskevári esperes plébános fordítása, aki a kéziratát a klastrompusztai ásatás eredményeinek feldolgozásához bocsátotta Méri István rendelkezésére.
- 4 Az ásatás Méri István vezetésével 1959-ben augusztus 24 – szeptember 19., és november 9–13. között folyt. A munkákban részt vett Kolba Judit, Parádi Nándor és Szepessy Géza. 1961-ben az április 17 – október 19. között (megszakításokkal) végzett ásatáson állandó munkatársként részt vett Kovalovszki Júlia, hosszabb-rövidebb ideig dolgozott Kolba Judit és Parádi Nándor, valamint mindkét alkalommal számos egyetemi hallgató és múzeumi gyakornok. 1959-ben a Komárom megyei Tanács VB, a Bányai Dolgozók Szakszervezete Dorogi Trösztbizottsága és a MNM Adattára költségén, 1961-ben pedig a Komárom megyei Tanács VB 100 000.– Ft-os támogatásával valósult meg az ásatás. Ezében a MNM és a Dorogi Trösztbizottság között „szocialista

- szereződés” jött létre az ásatás lebonyolítása érdekében. Ennek értelmében technikai segítséget kapott az ásatás a bányászoktól.
- 5 Az 1959. évi tájékoztató ásatás eredményeiről Méri István a következő évben beszámolt. (A klastrompusztai legendák nyomában. Bp. é.n.) E népszerűsítőnek szánt kiadványban a szerző részletesen foglalkozott a kolostor kerítőfalával és a hozzá épített műhelyek maradványaival. Megjegyezte, hogy ezek rendeltetését és közelebbi korát csak további ásatásokkal lehetne meghatározni. Mivel újabb ásatásokra nem került sor, így nem tudunk többet e műhelyekről, ezért ezekkel most nem foglalkozom, csupán az építmények alaprajzát közlöm (3. kép).
- 6 A templom teljes hossza kívülről: 28 m, a hajó szélessége: 11 m, a szentély szélessége: 9 m. A hajó belső mérete: 12,2 x 8,2 m, a szentély: 12 x 6,4 m. A templom tájolása valójában ÉK–DNy-i, a leírásban azonban az egyszerűbb fogalmazás kedvéért a K–Ny-i tájolást használom.
- 7 A templom felmenő fala 110 cm vastag, a sekrestyefal pedig 90 cm-es.
- 8 Az is lehet, hogy ezek a kőfaragványok a falakon végig futó zárópárkányhoz tartoztak.
- 9 A jó minőségű legkorábbi padlótéglák (a díszítettek is) mérete: 17,5 x 17,5 x 3,5 cm. A későbbiek ezeknél 1–1,5 cm-rel nagyobbak. A különlegesen nagy méretű sima padlótéglák 34,8 x 34,5 x 3,8 cm-esek.
- 10 A Szent Kereszt-kolostorban előkerült, azonos motívummal díszített padlótéglák között több változat van. Feltételezhetjük, hogy ezek mégis azonos műhely termékei. Azonos, vagy kis eltérést mutató díszített padlótéglák a Pilis különböző helyeiről ismeretesek (Pilisszentke-
- reszt, Pilisszentlélek, Visegrád, Pomáz stb.) Elképzelhető, hogy valamennyi egy műhelyből került ki (MAROSI 1987, 281). Feld István szerint ezek a padlótéglák a 14. század második felére keltezhetők. Ez a keltezés is erősíti a Szent Kereszt-kolostor építési idejének a 14. századra való meghatározását.
- 11 A szobrocscs agyagból, összeilleszthető kettős préselő-mintában készült. Finoman mintázott szakállas bajuszos, arányos termetű aggastyánt ábrázol, aki bal kezével térdei fölé húzott lebegő köpenyét fogja, felemelt jobb kezével hosszú botra támaszkodik. Megroggyanó térdekkel lép a vállán térdelő Jézussal, aki Kristóf feje fölött a Globust tartja. A kis Jézus feje, Kristóf jobb keze és mindkét lábfeje letörött. A szobrocscs magassága 94, legnagyobb szélessége 41 mm. Leltári száma: 68.33.44.C.
- 12 A sírgödör szélénél az alsó padló habarcsrétegének aljához tapadva egy 13–14. századi, közelebből meg nem határozható korú ezüstözött bronz pénzhamisítvány került elő, bizonytalansága ellenére is korhatározó.
- 13 Lehetséges, hogy ezek a falak a 13. századi rejtélyes „Insula Pilup Sanctae Helenae”-vel azonosak, amely a Szent Kereszt-kolostor felépítése után már nem szerepel többé az frott forrásokban (GUZSIK–FEHÉRVÁRY 1980, 198, 223).
- 14 A pálosok – pápai engedély alapján – csak 1414-től tarthattak nyilvánosan is szentbeszédeket és hallgathatták meg a világiak gyónását. A templom hajójára tehát korábban nem volt igazán szükségük, nyilván ezért volt aránylag kicsiny a hajó és nagy a szentély (ÁDÁM 1883, 184). Bizonyára a nagyobb nyilvánossággal függ össze, hogy a hajóban – talán éppen a 15. században – több új oltárt állítottak fel.

IRODALOM

- ÁDÁM 1883 I. ÁDÁM, *Pálosaink építészeti emlékei*. Egyházművészeti Lap 4 (1883) 65–78; 97–107; 138–148; 180–184; 213–219; 235–242; 289–295.
- BENCZE 1991 Z. BENCZE, *Der Paulinerorden im mittelalterlichen Ungarn. Das Hauptkloster von Budaszentlőrinc im Spiegel geschichtlicher und archäologischer Daten*. In: Budapest im Mittelalter. Szerk.: G. Biegel. Braunschweig 1991, 415–425.
- BÉKEFI 1891 R. BÉKEFI, *A pilisi apátság története*. I. Pécs 1891.
- DAP Documenta Artis Paulinorum. I (1975), II (1976), III (1978). MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjának Forráskiadványai X, XIII–XIV. Szerk.: M. Tóth.
- ÉRI 1969 I. ÉRI, *Nagyvázsony*. Budapest 1969.
- GEREVICH 1983 L. GEREVICH, *The Royal Court (Curia) the Provot's Residence and the Villa-ge at Dömös*. Acta ArchHung 35 (1983) 385–409.
- GEREVICH 1984 L. GEREVICH, *A pilisi ciszterci apátság*. Szentendre 1984.
- GUZSIK–FEHÉRVÁRY 1980 T. GUZSIK–R. FEHÉRVÁRY, *A magyar pálos rendi építészet kialakulása, első periódus*. Építés- és építészettudomány 12 (1980) 193–228.
- GYÖRFFY 1956 GY. GYÖRFFY, *Adatok a Pilis megyei monostorok középkori történetéhez*. MŰÉ 5 (1956) 280–285.
- HERVAY 1984 F. HERVAY, *A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon*. In: Mályusz Elemér Emlékkönyv. Szerk.: É.H. Balázs–E. Fügedi–F. Maksay. Budapest 1984, 159–171.
- HORVÁTH 1974 I. HORVÁTH, *Klastrompuszta – a pálos rend bölcsője (Adatok a pálos rend kialakulásához)*. Vigilia 39 (1974) 611–615.

- KOZÁK—LÁZÁR 1986,
1987, 1988, 1991
LAHU 2 1990
MAROSI 1987
MÉRI
MRT 5
PAULINER 1984
PEST M. 1958
RUPP 1870
VITAE FRATRUM
- K. KOZÁK—S. LÁZÁR, *Pilisszentlélek – pálos kolostorrom*. RégFüz Ser.I. 39 (1986) 105; 40 (1987) 112–113; 41 (1988) 96–97; 42 (1991) 86.
G. BUZÁS, *Visegrád, királyi palota 1. A kápolna és az északkeleti palota*. Lapidarium Hungaricum 2. Pest megye I. Szerk.: M. Horler. Budapest 1990.
Magyarországi művészet 1300–1470 körül I–II. Szerk.: E. Marosi. Budapest 1987.
I. MÉRI, *A klastrompusztai legendák nyomában. Megszólalnak az évszázados romok*. Budapest é.n.
I. HORVÁTH—M. H. KELEMEN—I. TORMA, *Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a dorogi járás*. MRT 5 (1979) Budapest.
Der Orden der Pauliner OSPE. Seine Geschichte – seine Aufgaben – seine Stellung. Szerk.: J. Dirnbeck – W. Meyer. Eisenstadt 1984.
Pest megye műemlékei I. Szerk.: D. Dercsényi. Budapest 1958.
J. RUPP, *Magyarország helyrajzi története fő tekintettel az egyházi intézetekre*. Pest 1870.
G. GYÖNGYÖSI, *Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitaе*. Ed.: F. L. Hervay. Bibliotheca Medii Recentisque Aevorum. Series Nova IX. Budapest 1988.

DAS KLOSTER ZUM HEILIGEN KREUZ DER PAULINER EINSIEDLER
(AUSGRABUNG VON ISTVÁN MÉRI IN KLASTROMPUSZTA)

Auszug

Klastrompuszta (Klostereinöde) liegt in der Nähe von Esztergom in der Flur des Dorfes Kesztölc. Im Nahmen lebt die Erinnerung an ein längst verschwundenes Kloster fort. Die Analyse mittelalterlicher schriftlicher historischer Quellen verhalf István Méri zu der Erkenntnis, daß das Kloster Klastrompuszta mit dem zur Ehre des Heiligen Kreuzes errichteten ersten Kloster der Pauliner Einsiedler, des einzigen Mönchordens ungarischer Gründung identisch ist.

Die Chronik des Pauliner Generals Gregorius Gyöngyösi aus dem 16. Jh. berichtet, daß der aus Esztergom stammende Einsiedler Eusebius (früher Domherr) im Jahre 1250 mit sechs Gefährten im Walde Pilis in der Nähe der Dreifachen Höhle an einer Quelle zu Ehren des Heiligen Kreuzes ein Kloster gründete. Er selbst – der erste General des Ordens – und seine zwei Nachfolger Benedictus und Stephanus wurden hier bestattet. Dies war das Hauptkloster des Ordens. Bis zum 14. Jh. (bis zur Errichtung des St. Lorenz-Klosters in Buda) wurden hier auch die Kapitelsammlungen abgehalten. Auch wurden die Mitglieder des Ordens Einsiedler des Heiligen Kreuzes (heremitaе Sanctae Crucis) genannt. Das Kloster fiel 1526 im Laufe des ersten großen Feldzuges der Türken einer Feuersbrunst zum Opfer. Im Jahre 1570 erwähnt eine türkische Steuerkonskription den Ort als unbewohnte Einöde.

Nach der Türkenherrschaft wurde in dieser Gegend eine Bevölkerung von fremder Nationalität angesiedelt. Den Ankömmlingen waren die lokalen

Überlieferungen unbekannt und auch das Kloster war vergessen. Auch der aufs neue ins Leben gerufene Paulinerorden suchte anderswo den Sitz des Mutterklosters. Eingehende Analyse der Quellen führte nun zur Identifizierung des Klosters. Die wichtigste dieser Quellen war eine Urkunde aus dem Jahre 1393, in der u.a. von einem Weg die Rede ist, der aus dem Dorfe Kesztölc zum Heiligen-Kreuz-Kloster führt. In der Flur des Dorfes ist in der Nähe der Dreifachen Höhle und der Quellen nur dieses einzige Kloster zu finden.

Unter der Leitung von István Méri wurden in den Jahren 1959 und 1961 auf dem Gebiete des Klosters archäologische Forschungen durchgeführt. Auf der mittleren Terasse des in Terrassenstufen angelegten, von einer Steinmauer umgebenen, 80 x 80 m großen Terrains von unregelmäßiger Form, sind die Mauerreste der Kirche zum Vorschein gekommen. Die 26 m lange und 8 m breite Kirche hatte ein verhältnismäßig kurzes Schiff und einen langen Chor. Die Ecken des polygonalen Chor und die Südmauer waren durch Stützfeiler verstärkt (Abb.4, 6–10). An die Kirche schloß im Norden das Kloster an, von dem die Sakristei und ein Teil des Kapitelsaales freigelegt werden konnte. An die Westseite der Kirche schloß ein anscheinend späterer Bau an. Auch die Pfeilerreste des Kreuzganges scheinen spät gebaut worden zu sein.

Im Kirchenschiff und in einem Teil des Chors war der Fußboden mit Ziegeln ausgelegt (unter den glatten Fußbodenziegeln befanden sich auch solche mit

Dekor), um den Hauptaltar, im Chor des Kapitelsaales, sowie in der Sakristei war der Fußboden ausgegossen (Terazzo).

Im Chor der Kirche sind außer den Grundmauern des Hauptaltars auch die verkohlten Reste des Chorstuhls der Mönche ans Tageslicht gekommen und mit ihnen Beschläge der zu Asche gewordenen Bücher und hier aufbewahrt gewesene kleinere Gegenstände (Statuette, Lichtschere usw., Abb. 18–19). Im Schiff konnten die Grundmauern von vier Nebenaltären freigelegt werden.

Der Chor des Kapitelsaales war ähnlich gestaltet, wie der Chor der Kirche. An seine Ostwand schloß ein Altarblock an, daneben beiderseits Sitznischen. In zwei östlichen Ecken des Schiffes ist je ein Nebenaltar nahezu heil geblieben.

Mit Hilfe der aufgefundenen bearbeiteten Steine lassen sich die Decken der Räumlichkeiten rekonstruieren. Im Chor der Kirche und im Kapitelsaal sind die herabgestürzten Gewölberippen in ihrer ursprünglichen Lage zum Vorschein gekommen. In der Umgebung des Chors haben wir auch zu Maßwerkfenstern gehörende, gemeißelte Steine, durchsichtige, runde Glasaugen und bemalte Glasscherben gefunden.

Im Verlauf der eingehenden Untersuchung der Mauerreste stellte es sich heraus, daß die Kirche, bzw. einzelne Teile von ihr mehrmals umgebaut, repariert und renoviert worden waren. Ein vielleicht noch bedeutsameres Ergebnis war, daß wir auch auf die

Spuren einer Bautätigkeit stießen, die älter ist, als der gotische Bau. Die Richtung der unter den Fußbodenhorizonten ans Licht gekommen Grundmauern stimmt mit der Richtung der Mauern des gotischen Baus im großen und ganzen überein oder liegt auf sie senkrecht. Die grundsätzlichen Zusammenhänge und die Abmessungen des frühen Gebäudekomplexes sind uns aber vorläufig unbekannt, da wir die erhalten gebliebenen Teile des Fußbodens des späteren Baus nicht heraus hoben.

In der Kirche und in ihrer Umgebung wurden auch Gräber gefunden, aber nur ein einziges Grab legten wir in der Sakristei frei. Die beigabefreie Bestattung stammt aus der späten Periode des Klosterlebens, die Erde des Grabes war mit kleinen Fragmenten eines Renaissance-Grabsteins aus rotem Marmor vermischt.

Nach dem Zeugnis der archäologischen Funde und der schriftlichen Quellen stammen die frühen Mauerreste aus dem 13. Jh., und es kann beinahe mit Sicherheit angenommen werden, daß sie zum ersten Ordenshaus gehörten. Der große Umbau, also der Bau des neuen Klosters, begann im 14. Jh. und die endgültige Form nahm der Gebäudekomplex im 15. Jh. an. Eine Betrachtung der Paulinerkloster in Ungarn läßt erkennen, daß vom 15. Jh. an das Mutterkloster zum Heiligen Kreuz hinsichtlich der Standortwahl, der Anordnung des Grundrisses sowie der Bau- und Dekorationsweise als Muster galt.

